

Osmanlı II. Meşrutiyet'inin Kalküta Hablü'l-Metin Gazetesindeki Yansımaları (5 Recep 1326 / 3 Ağustos 1908)

Mehdi FARAJI

Yrd. Doç. Dr., Tebriz Üniversitesi (University of Tabriz), Hukuk ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü, Tebriz, İran

E-Mail: m.faraji@tabrizu.ac.ir

ORCID ID: 0000-0002-6444-1513

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 20.05.2022 Kabul Tarihi / Accepted: 27.09.2022

ÖZ

FARAJI, Mehdi, **Osmanlı II. Meşrutiyet'inin Kalküta Hablü'l-Metin Gazetesindeki Yansımaları (5 Recep 1326/3 Ağustos 1908)**, CTAD, Yıl 19, Sayı 39 (Güz 2023), s. 1045-1076.

19. ve 20. yüzyıllarda çeşitli kaynakların etkisiyle İran'da ortaya çıkan yeni fikirlerin en önemli kaynaklarından biri de Tanzimat döneminden itibaren Batı tarzında yenileşme ve değişim uğrunda köklü adımlar atan komşu ve Müslüman ülke Osmanlı'ydı. Meşrutiyet olgusu, Kaçar Dönemi'nde Hindistan'ın Kalküta kentinde Farsça olarak yayımlanan özel ve ilerici gazete Hablü'l-Metin'in en önemli konusuydu. Bu bağlamda Sultan II. Abdülhamid tarafından 1908'de II. Meşrutiyetin ilanı, Hablü'l-Metin'in yayınladığı haberlerin başında geliyordu. Bu makale, “Hablü'l-Metin Gazetesinin Osmanlı'daki II. Meşrutiyeti'n ilanı ile niçin ve hangi gerekçelere dayalı olarak ilgilendiği ve Hareket Ordusu'nun İstanbul'a hakim olmasını niçin haber yaptığı” sorusuna cevap aramaktadır. Açıklamalı-karşılaştırmalı yöntemle dayalı mevcut araştırmanın bulguları göstermektedir ki; Osmanlı Devleti'nde Sultan Abdülhamid'in desteğiyle ikinci

Meşrutiyet resmen ilan edilirken, Muhammed Ali Şah İran'da bir süredir kapatmaya uğraştığı Millet Meclisi (Meclis-i Şûrâ-yı Milli)'ni topa tutmaktaydı. Hablü'l-Matin gazetesi İran'daki "Mücahitlerin" psikolojisini ve İran meşrutiyetçilerini teşvik etmek ve onlara moral vermek için 1908'de Osmanlı Meşrutiyeti'nin ilan edilmesi ve "Hareket Ordusu" haberleri gibi gelişmelerden yararlanmış ve bu doğrultuda "Meşrutiyet Mücahidlerine" istibdatın üstesinden gelmek ve Tahranı ele geçirmek için başarılı bir model ve yol göstericiliği yapmaya çalışmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı ve Kaçar Devletleri, Hablü'l-Metin Gazetesi, 1906 İran Meşrutiyeti, II. Meşrutiyet, Muhammed Ali Şah Kaçar, Meşrutiyet Mücâhitleri.

ABSTRACT

FARAJI, Mehdi, **Reflection of the Second Ottoman Constitutional Period in the newspaper Habl al-Matin Colcata (5 Rajab 1326 AH / 3 August 1908 AD)**, CTAD, Year 19, Issue 39 (Fall 2023), pp. 1045-1076.

One of the most significant sources of new ideas that emerged in Iran during the 19th and 20th centuries, influenced by various sources, was the neighboring Muslim country, the Ottoman Empire, which, starting from the Tanzimat period, took radical steps towards modernization and change in the Western style. Constitutionalism was the most important strategy of the private, Persian-language and progressive newspaper Habl al-Matin, published during the Qajar period in Calcutta, India. The proclamation of the second Ottoman constitution by Sultan Abdul Hamid II in 1908 is one of the most important events reflected in Habl al-Matin. In this context, the declaration of the Second Constitutional Era in 1908 by Sultan Abdülhamid was among the leading news published in the Hablü'l-Metin newspaper. This article tries to explore why and on what grounds the Hablü'l-Metin newspaper was interested in the proclamation of the Second Constitutional Era in the Ottoman Empire and why it covered the occupation of Istanbul by the Action Army. The findings of the current research, based on an explanatory-comparative method, demonstrate that while in the Ottoman Empire the Second Constitutional Era was formally declared with the support of Sultan Abdülhamid, in Iran, Muhammad Ali Shah was attacking the National Consultative Assembly (Majles-i Shura-yi Milli) that he had been attempting to shut down for some time. The Hablü'l-Matin newspaper took advantage of developments such as the proclamation of the Ottoman Constitution in 1908 and news about the 'Action Army' to promote the psychology of the 'Mujahideen' in Iran and boost the morale of Iranian constitutionalists. In this regard, it attempted to serve as a successful model and guide for the "Constitutional Jihadists" to

overcome despotism and capture Tehran.

Keywords: Iran and the Ottoman Empire, Habl al-Matin of Colcata, the Second Ottoman Constitutional Period, Mohammad Ali Shah Qajar, the Constitutional Mujahideen.

Giriş

Çok yakın ilişkilerin yanı sıra ortak kültürel ve siyasi yapıya sahip olan İran ile Osmanlı devleti, yeni Avrupa medeniyetiyle karşı karşıya kaldıkları dönemde benzer problem ve sorunlarla yüzleşmek zorunda kaldılar. Her iki ülke de bu yeni durumu savaş alanında yaşadılar. Bu sebeple de reform ve modernleşme süreçlerine askeri alanda başladılar. Daha sonra da halkın artan siyasi uyanışı ve eleştirel söylemler ortaya çıktı. Ardından yaşanan gelişmeler, aydın kesimin siyasi modernleşme ve meşrutiyet taleplerine dönüştü. Bu arada Osmanlılar, Batı'ya yakınlıkları, Batılılarla olan etkileşimleri ve savaşları da dahil olmak üzere çeşitli nedenlerle İranlılardan daha önce reform yapmaya başladılar. Onlar önce askeri reformları, ardından tanzimat ve sonunda siyasi modernleşmeyi uygulamaya başladılar. Osmanlı düşünürleri siyasi modernleşme alanında, bir anayasa taslağı hazırlamak ve meşrutiyeti yerleştirmek için çaba harcadılar. Bu durum 1876'da geçici olarak I. Meşrutiyet'in ilanı, 1908'de ise II. Osmanlı Meşrutiyeti'nin zaferi ile sonuçlandı. İran'da ise Feth Ali Şah Kaçar Dönemi'nde (1798-1834), Rusya ile yapılan savaşlar sırasında, yeni Avrupa medeniyeti ile daha ciddi bir şekilde etkileşime girdikleri için ordularını reforme edip modernleştirdiler. İran'da reformlar ve modernleşme daha sonraki dönemlerde de devam etti. Öyle ki Nâsiredin Şah'ın saltanatının (1848-1896) ikinci yarısına kadar geçen sürede, İranlılar, dünyadaki gelişmelerden ve yeni siyasi sistemlerden daha fazla haberdar oldular ve neticede reformlar siyasi alana da girdi. En sonunda Muzaffereddin Şah Kaçar zamanında “Meşrutiyet fermanı” 1906'da yayımlandı.

İran ve Osmanlı İmparatorluğu'nun birbiriyle etkileşimi açısından, Ortaçağ İslam tarihinde İran kültür ve medeniyetinin, Anadolu (Anadolu Selçuklular ve Osmanlı İmparatorluğu döneminde) kültür ve medeniyeti üzerinde çok etkisi olduğunu belirtmek gerekir. Fakat modern çağın gelişimi birlikte Osmanlıda yaşanan gelişmelerden İranlılar daha çok etkilenmiştir. Örneğin, Kaçar Dönemi'nin başlarında özellikle İran-Rusya savaşları (1803-1813) sırasında, İranlı seçkinler reformların gerekliliğini anladılar. Feth Ali Şah'ın oğlu Velihaht Abbas Mirza (1789-1833) önderliğinde Tebriz'de ilk reform ve modernizasyon projesi başlatıldığında, İranlı hükümet yetkilileri III. Sultan Selim'in “Nizâm-i

Cedidî'nden" etkilenmişlerdi.¹ Bunun gibi, Nasıreddin Şah'ın reformist sadrazamı Emir Kebir ve Mirza Hüseyin Han Sepahsalar da "Osmanlı Tanzimatı'nın" etkisinde kalmışlardı. Ayrıca bu dönemde İranlı aydınların, İstanbul fikir çevreleri ve Osmanlı reformcuları ile bağlantılarının olduğunu da eklemek gerekir.²

Osmanlı ve İran'ın 19. ve 20. yüzyıllardaki Batı medeniyeti karşısındaki ortak tecrübelerini ve İran'ın söz konusu yüzyıllarda Osmanlıda yaşanan gelişmelerden de etkilenmesini dikkate alarak, bu makalede Kalküta'da yayınlanan *Hablü'l-Metin* Gazetesinin II. Osmanlı Meşrutiyeti'yle ilgili yaklaşımlarının öğrenilmesine çaba gösterilecektir. Kısaca belirtmek gerekirse *Hablü'l-Metin*, Kaçarlar Dönemi'nde İran'ın durumu hakkında eleştirel yenilikçi söyleme sahip en önemli çevrelerden biriydi. Söz konusu gazete, çeşitli alanlarda mevcut duruma yönelik eleştiriler yapmış ve İran'ın reform ve yenileşmesi için çözüm ve öneriler sunmuştur. Monarşik Meşrutiyet biçiminde siyasi modernleşme, Meşrutiyete giden yıllarda ve Meşrutiyetçi mücahitlerin³ İran'da istibdat cephesi karşısındaki mücadele günlerinde *Hablü'l-Metin*'in en önemli söylemiydi.⁴ İran Meşrutiyet Hareketi'yle ilgili olarak, Muzafferüddin Şah'ın

¹ Abdurrezzâk Beyg Dünbüli, *Maâsir-i Sultânîye (Tarîh-i Cenghâ-yi İran ve Rus)*, Teshih ve Tehşiye-ye Gulâm Hüseyin Zergeri Nijad, Moessese-yi İntişârat-i Ruznâme-yi İran, Tehran, 2004, s. 210-211; Fezullâh ibn Abdul-Nabi Hâveri-ye Şîrâzi, *Tarîh-i Zulkarneyn*, Cilt 1, Vezâret-e Ferheng ve Erşâd-e Eslâmi, Muze ve Merkez Esnâd Mecles-e Şurâ-ye Eslâmi, Tehran: 2001, s. 271.

² Bk. Kudretullâh Rovsenî Zeferânlu, *Emîr-i Kebîr ve Dâru'l-Funun (Mecmûe Hetâbe-be-ye İrâd Şode der Kitâbhâne-yi Merkezî ve Merkez-i Esnad-i Dâneşgâh-i Tebrân)*, İntişârat-i Ketâbhâne-yi Merkezî ve ve Merkez-i Esnad-i Dâneşgâh-i Tebrân, Tehran: 1975, s. 186-187; Hüseyin Mekki, *Zendegâni Mirzâ Teki han Emîr-i Kebîr*, elmi, çâp-i Sevvom, Tehran: 1958, s. 182; Feridun Âdemiyet, *Emîr-i Kebîr ve İran*, Harezmi, Çâp-e Heftom, Tehran: 1983, s. 182-184. Feridun Âdemiyet, *Mekâlat-e Tarihi*, Şebgir, Tehran, 1970, s. 86-87; Muhammed Hasan hân Etimâdüs-saltana, *Sadruttevârih*, Tashih ve Tahşiye: Muhammed Muşîri, Vehid, Tehran, 1970, s. 261; Hân Melik Sâsâni, *Siyâsetgerân-i Dovre-yi Kâcar*, Bâbek- Hidâyet, Tehran, 1949, s.60 ve 73; Feridun Âdemiyet, *Endişey-i Tarakki ve Hükkümet-i Kânun*, Harezmi, Tehran, 1972, s. 127 ve 130-133; Rehim Reisniyâ, *İran ve Osmani der Âstâne-yi kern-i Bistom*, Cilt 1, Sotude, Tebriz, 1995, s. 60-67, 94, 106-107, 114-122, 137.

³ Millet Meclisi'nin bombalanmasından sonra, özgürlük ve anayasa için çalışan insanların silahlı kuvvetlerine genellikle "Mücahidler" deniyordu. Muzafferüddin Şah'ın ölümü ve Velâht Muhammed Ali Şah'ın Tebriz'den Tahran'a gitmesiyle birlikte, 1324 Şevval-Zikada aylarında "Encümen-i Eyâleti-i Azerbaycan" tarafından Tebriz Mücahidleri teşkilatı kurulmuştur. "Mücahid" isminin İran toplumunda dini bir anlamı vardı ve meşrutiyetçiler, meşrutiyet mücadelesini İslam dini için yapılan "cihat" ile bir olduğunu göstermek istemişlerdi; bk. Sohrâb Yezdâni, *Mocâbedân-e Meşrutia*, Ney, Tehran, 2020 , s. 54-56.

⁴ Kalküta'da yayınlanan *Hablü'l-Metin* Gazetesinin Meşrutiyetçilik söyleminin çeşitli açılarıyla tanış olmak için bk. *Hablü'l-Metin*, 28 Recep 1319, s. 6; *Hablü'l-Metin*, 18 Rabiulevvel 1321, s. 20; *Hablü'l-Metin*, 16 Cemmediulevvel 1321, s. 19-21 ; *Hablü'l-Metin*, 29 Ramazan 1323, s. 2; *Hablü'l-Metin*, 3 Recep 1324, s. 3; *Hablü'l-Metin*, 24 Recep 1324, s. 7; *Hablü'l-Metin* 17 Ramazan 1324, s. 2; *Hablü'l-Metin* 23 Şevval 1324, s. 1-2; *Hablü'l-Metin* 21 zıkade 1324, s. 1-3; *Hablü'l-Metin* 8

1906'da Meşrutiyeti ilan etmesine karşın Muhammed Ali Şah'ın 23 Haziran 1908'de Millet Meclisi'ni topa tutarak kapattığını belirtmek gerekir. Bu olaydan bir ay sonra ise, 23 Temmuz 1908'de Osmanlı'da Sultan Abdülhamit'in resmen kabulü ile II. Meşrutiyet ilan edilmişti. İran Millî Meclisi'nin top ateşiyle kapatılmış olduğu ve “Azerbaycan Mücahitleri”nin Meşrutiyet karşıtı güçlerle kıyasıya bir mücadeleye giriştiği bu tarihi dönemde Hablü'l- Metin, 3 Ağustos 1908 (Osmanlı Meşrutiyeti'nin ilanından on bir gün sonra) tarihli bir sonraki sayısında Osmanlı'daki bu önemli değişimi yansıtıyordu. Bu araştırmanın ele aldığı sorulardan birisi *Hablü'l-Metin Kalküta Gazetesinin* 1908 Osmanlı Meşrutiyeti'nin ilanına karşı tutumunun ne olduğudur. Yine Hablü'l- Metin'in Osmanlı Meşrutiyeti'nin ilanına yaklaşımının yanı sıra 1909'da İstanbul'un işgali haberlerini yansıtmaktaki hedefinin ne olduğu da araştırma sorularından bir diğeridir.

Araştırma literatürüne gelince, çeşitli araştırmaların Hablü'l-Metin gazetesinin ilerici fikirlerini ele aldığını belirtmek gerekir. Yazarın doktora tezi,⁵ *Hablü'l-Metin* gazetesinin İran'ın kalkınması için önerdiği çözümleri incelerken; aynı yazar başka bir tetkikinde⁶ modern bilimler edinme konusuna ve İran'da halk eğitiminin nasıl genişletileceğine odaklanmıştır. Faracı'nın ayrıca İranlıların ulusal kimliği konusu ve Hablü'l-Metin'in ulusal kimlik tanımına yönelik eleştirileri;⁷ Hablü'l-Metin gazetesinin şeriatın örf ve adetlerinden ayrıldığına ilişkin Kânûn-ı Esâs'ın hazırlama çalışmasında öne sürdüğü fikirleri araştırdığı;⁸ Kaçar Dönemi İranı'ndaki ulaşımın eksikliklerini ve sorunlarını

Rabiulevvel 1325, s. 5; *Hablü'l-Metin* 15 Rabiulevvel 1325, s. 1; *Hablü'l-Metin* 5 Cemadiulevvel 1325, s. 1-4; *Hablü'l-Metin* 26 Cemadiulevvel 1325, s. 1; *Hablü'l-Metin* 2 Recep 1325, s. 3; *Hablü'l-Metin* 2 Ramazan 1326, s. 6; *Hablü'l-Metin*, 12 zikade 1326, s. 1-3; *Hablü'l-Metin*, 27 Cemadiulevvel 1327, s. 9.

⁵ Mehdi Faracı, *Olgu-ye Eslâh ve Nosâzi-e Iran-e Dore-ye Kâcar az Manzar-e Monavverolfekrâne İran-e Hind Bâ Takîye Ber Ruznâme-ye Hablü'l-Metin-e Kalkate(1313-1346 H)*, Doktora Tezi, Guruh-e Târih, Dâneşgâde-ye Adebîyyât, Dâneşgâh-e Şahid Beheştî, Tahran, 2014.

⁶ Mehdi Faracı, *Hablü'l-Metin ve Tarakkiye Iran: Negâhî Entekâdî Ber Râbkârbâ-ye Ruznâme-ye Hablü'l-Metin-e Kalkate Der Hoze-ye Ulum-e Cadid ve Taelim ve Tarbiyet-e Umumî*, Nakd-e Farhang, Tahran, 2020.

⁷ Mehdi Faracı, “Nakde Hoviyet-e Mellî ve Iraniyyet-e Morede Taerif-e Ruznâme-ye Hablü'l-Metin-e Kalkate Ber Esâs-e Pârâdaym-e Modernistî-ye Mellîgarâyî”, *Câmae Pajubî-ye Farhangî*, Sâl-e Yâzdehom, Şomâre-ye Çahârom, Zemestân-e 2020, s. 175-196.

⁸ Mehdi Faracı, “Roykerd-e Ruznâme-ye Hablü'l-Metin-e Kalkate Be Makule-ye Dolet ve Kânun-e Asâsî-ye Maşrute; Bâ Tekid Ber Dore-ye Tadvin-e Motemmem-e Kânun- Asâsî”, *Dolet Pejubî*, Sal-e Haftom, Şomâre-ye 26, Tâbestân-e 2021, s. 151-184.

inceleyen⁹ çalışmalar da bulunmaktadır. Bunlara karşın, mevcut çalışmalar içerisinde hiçbirisi Osmanlı II. Meşrutiyetinin Kalküta'nın Hablü'l-Metin Gazetesi'ndeki yansımalarını ele almamıştır.

Modernleşme ve meşrutiyet meselesine gelince, İran ve Osmanlı modernleşmesinin ve meşrutiyetinin karşılıklı etkilerinin incelenmesi ve karşılaştırmalı olarak sunulması, iki ülke tarihinin karanlık köşelerini ortaya çıkarabilecek bir mahiyete sahip olsa da, bu konuyu ele alan çok az çalışma vardır. Bu konuda Farsça tek kitap, ilk Osmanlı Meşrutiyeti (1876) ile 1906 İran Meşrutiyeti arasındaki benzerlikleri konu edinen “İran-Osmanlı Meşrutiyeti: Karşılaştırmalı Bir Çalışma” isimli kitaptır.¹⁰ “1906-1911 İran Meşrutiyet Hareketi'nde Osmanlı Etkisi” başlıklı bir başka çalışma da Osmanlı Meşrutiyet sürecinin İran Meşrutiyet süreci üzerindeki etkisini incelemektedir. Burada aynı zamanda İstanbul'un İran Meşrutiyeti'ndeki rolü de ele alınmıştır. Bu eserlerin her ikisi de İlk Osmanlı Meşrutiyeti'ni konu edinmişlerdir. Ancak, 1908 Osmanlı Meşrutiyeti ve onun İran Meşrutiyeti'yle ilişkisi incelenmemiştir. İkinci çalışmanın bir bölümünde İstanbul'da yaşayan İran basınının faaliyetleri ve İran Meşrutiyeti'nin Osmanlı basınındaki yansımaları üzerinde durulmuştur.¹¹

Celal Metin, doktora tezinde 19. yüzyılın başından Atatürk ve Rıza Şah Dönemi'nin sonlarına kadar İran ve Türkiye'de modernleşme konusunu incelemiştir. Metin bu araştırmasında, Osmanlı modernleşme deneyiminin İran'daki modernleşme süreci üzerindeki etkisini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu amaçla söz konusu çalışmanın ikinci bölümünde İran'da ilk reform girişimleri ve Osmanlı örneği, 19. yüzyılda Osmanlı reformlarının Kaçar devlet adamları ve İranlı aydınlar üzerindeki etkisi, ve üçüncü bölümünde de İran'ın meşrutiyetçileri ile Jön Türkler arasındaki ilişkiyi, İran ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki muhalefet hareketinin siyasi, sosyal, kültürel ve ideolojik zeminini, ve Jön Türklerin İran'ın 1906 Meşrutiyetine ilişkin tutumlarını incelemiştir.¹² Manizheh Sadrî, Kaçar Dönemi'nin başlangıcından Meşrutiyet Dönemi'ne kadar İran'da çeşitli alanlardaki modernleşmeyi anlatırken, I ve II.

⁹ Şirin Şarifi, kolâmhuseyn Zergerî Nejad ve Sinâ Forużeş, “Berresi-ye Haml ve Nakl Der Dorân-e Kâcar ve Taesir-e Ân Ber Tecâret, Ber Asâs-e Mondaracât-e Ruznâme-ye Hablü'l-Metin-e Kalkate”, *Pajoheshnâme-ye Târib*, Sâl-e 11, Şomâre-ye 44, 2016, s. 79-100.

¹⁰ Hasan Hazratî ve Alirezâ Mollâyî Tevânî, *Meşrute-ye İran ve Osmani: Berresi-ye Tebiki*, Moessese-ye Tehgigât ve Tovsee-ye Ulum-e Ensânî, Tehran, 2006, s. 12, 31, 147-157.

¹¹ Rıza Kurtuluş, *1906- 1911 İran Meşrutiyet Harreketinde Osmanlı Etkisi*, Doktora Tezi, Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü Ortadoğu Siyasi Tarihi ve Uluslararası İlişkileri Anabilim Dalı, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2010, s. 178-187, 202 -212.

¹² Celal Metin, *Türk Modernleşmesi ve İran (1890-1936)*, Doktora Tezi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 2006, s. 104-156,161-236.

Osmanlı Meşrutiyeti'ni ve 1906 İran Meşrutiyeti'ni tartışmamıştır.¹³ Feriba Zerinebaf ise İran ve Osmanlı reformlarıyla bu iki ülkedeki meşrutiyet akımları arasındaki ilişkiyi incelediği makalesinde, 1876 Osmanlı Meşrutiyeti ve Tanzimat reformlarını, Kaçar Dönemi reformları ve 1906 İran Meşrutiyeti ile karşılaştırmalı olarak incelemiştir; İran ve Osmanlı reformcuları ve meşrutiyetçileri arasındaki ilişkiyi, reformlar ile İran ve Osmanlı Meşrutiyet hareketi arasındaki farkları ve ortaklıkları açıklamıştır.¹⁴ Bu makale 1876 Meşrutiyetinin konusuna odaklanmakta ve Osmanlı II. Meşrutiyetinin tartışmasına girmemektedir. Son olarak, Volkan Atuk, İran ve Osmanlı ulemasının meşrutiyet kavramına ve kurumuna yaklaşımları ve siyasal konumları incelemiştir.¹⁵

Bugüne kadar II. Osmanlı Meşrutiyeti'nin İran basınındaki yansımalarını bağımsız ve tutarlı şekilde konu edinen hiçbir araştırmanın olmadığını göz önünde bulundurarak; bu makalede İran ile Osmanlı'daki gelişmeler karşılaştırılmaya ve II. Osmanlı Meşrutiyeti'nin, en önemli ilerici Farsça yayınlanan gazetelerden birinde(Hablü'l-Metin) yansımaları, önemi ve sebepleri açıklanmaya çalışılacaktır.

II. Meşrutiyet'in Başında İran'ın İç Durumu

Feth Ali Şah Dönemi'nde (1798-1834) ve Velihaht Abbas Mirza liderliğindeki yönetici elitler, ilk İran-Rusya savaşları(1803-1813) yoluyla yeni teknoloji ve yöntemlerle karşı karşıya kaldıkları için ordunun ve ilgili alanların değişim ve modernizasyon ihtiyacını fark ettiler.¹⁶ Abbas Mirza'dan sonra İranlılar, Mirzâ Takî Hân Emîr-i Kebir (1807-1852) ve Mirzâ Hüseyin Hân Sepahsâlâr (1826-1881)¹⁷ döneminin reformlarını tecrübe ederek çeşitli kaynaklardan edindikleri yeni bilgilerle ilerici akımı yeni bir aşamaya götürdüler. Bu aşamada, yani

¹³ Manizheh Sadrı, *Iran Yenileşme Hareketlerinde Osmanlı Etki ve Katkısı*, Doktora Tezi, Tarih Anabilim Dalı, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2012.

¹⁴ Feriba Zerinebaf, "From Istanbul to Tebriz: Modernity and Constitutionalism in the Ottoman Empire and Iran", *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, Vol. 28, No. 1, 2008, pp. 154-169.

¹⁵ Volkan Atuk, "Osmanlı Devleti ve İran'da Ulemanın Meşrutiyet Algısı", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 75, Sayı 2, 2020, 437 – 461.

¹⁶ Dünbüli, *age.*, s. 205-206, 207-218; Hâveri Şîrâzî, *age.*, s. 269-270; Rezâkolihân Hedâyet, *Rovzatusefâ-ye Nâserî*, Cilt 9, İntişârâte Ketâbfuruşihâye Merkezi- Piruz- Heyyâm, Kum. 1960, s. 435-436.

¹⁷ Mirzâ Muhammed Takî Hân Ferâhânî (Emîr-i Kebir, Atabeg ve Emîr-i Nizâm unvanlarıyla anılır) ve Mirzâ Hüseyin Hân Kazvinî (Müşîru'd-Devle ve Sepahsâlâr unvanlarıyla tanılır) İran'ın modernleşmesinde önemli adımlar atan Nasirüddin Şah'ın Sadrazamlarıydı. Daha fazla bilgi için bk. Rıza Kurtuluş, "Mirza Takî Han", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Elektronik Versiyon*, 2020, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mirza-taki-han> (Erişim Tarihi: 14 Aralık 2023); Feridun Âdemiyet, *Emîr-i Kebîr ve İran*, Feridun Âdemiyet, *Endişey-i Tarakki ve Hükkümet-i Kânun*.

Nasirüddin Şah'ın saltanatının ikinci yarısından itibaren, meşrutiyetçilik ve monarşi hakimiyetin meşruti olması fikri, İranlı yenilikçilerin ana talebi haline geldi.¹⁸ Sonunda ulemanın Küçük ve Büyük Göçü'nden ve Meşrutiyetçilerin İngiltere Elçiliği'nde oturma eylemi (tahassus) yapmalarından sonra, Meşrutiyet fermanı Muzafferüddin Şah Kaçar'ın emriyle 5 Ağustos 1906 tarihinde ilan edilmiş, ardından Millet Meclisi açılarak Kânûn-ı Esâsî, Şah tarafından imzalanmıştır.¹⁹

Muzafferüddin Şah, Kânûn-ı Esâsî'nin imzalanmasından on gün sonra, 9 Ocak 1907'de öldü ve Rus himayesi ve etkisi altında bulunan Vefâht Muhammed Ali Mirza babasının yerine geçti.²⁰ Yeni Meşrutiyet sisteminde Şah'ın yetkileri sınırlanmıştı. Buna karşın keyfi ve istibdatçı Muhammed Ali Şah'ın ve sarayın egemenlik anlayışına uymayacağı anlaşılıyordu. Çeşitli yollarla keyfi tedbirler almış, Meşrutiyet ilkelerine ve Meclisin taleplerine karşı çıkmış ve Meclis ile Meşrutiyeti devirmeye niyet etmişlerdi.²¹

Bu arada Meşrutiyetçiler için durumu zorlaştıran bir diğer konu ise 31 Ağustos 1907 tarihli Rusya ile İngiltere arasındaki anlaşmaydı. Bu anlaşmaya göre İran, nüfuz alanlarına bölündü. Rusya'nın Meşrutiyete muhalefeti ve Muhammed Ali Şah'a verdiği destek göz önüne alındığında, 1907 anlaşması İran siyasi ve askeri alanında daha belirgin ve daha güçlü bir Rus varlığına yol açarak Muhammed Ali Şah'ı meşrutiyetçilere karşı güçlendireceği anlaşılmaktaydı.

Ahmet Kesrevî, Muhammed Ali Şah'ın meşrutiyete düşmanlığını ve meclisi topa tutmasını, ardından Rus birliklerinin İran'a girmesini ve sonrasında

¹⁸ Meşrutiyet sistemine dayalı bir ilerici düşünce, h.k. 1324 yılından Meşrutiyet Kararnamesi verildikten daha önce Merâgayinin *Siyâbetnâme-yi İbrâhim beyg*, Talibofun *Kitâb-i Ahmet* eseri ve Kalkütada yayınlanan *Hablü'l-Metin* Gazetesi gibi çeşitli eleştirel eserlerde yayınlanmıştır (Hacı Zeynalâbedin Merâgeyî, *Seyâbetnâme-ye İbrâhim beyg*, be kuşes-e M.E. Sepânlu, Âgeh, çap-i sevvom, Tehran, 2009, s. 298, 478-479, 483, 493, 594, 504-505; Ebdorrehim Tâlibof, *Kitâb-e Ahmed*, ba mokeddeme ve hevaşi Bâker Momenî, Şebgir, Tehran, 1977, s. 120-121, 196-199, 210-212; *Hablü'l-Metin*, 28 Muharrem 1318, s. 9; *Hablü'l-Metin*, 28 Recep 1319, s. 6; *Hablü'l-Metin*, 18 Rabiulevvel 1321, s. 20; *Hablü'l-Metin*, 16 Cemmediulevvel 1321, s. 19-21; *Hablü'l-Metin*, 29 Ramazan 1323, s. 2).

¹⁹ Bk. Seyid Ahmed Tefreşi-ye Hüseyinî, *Rużnâme-ye Ehbâr-e Meşrutiyet ve Enkelâb-e İran*, be kuşes-e İrec Efsâr, Emir-i Kebîr, Tehran, 1972, s. 22, 27-28, 34; Nâzemol Eslâm Kermânî, *Tarih-e Bidâri-ye İrânîyan*, 3 cild, Be Ehtemâm-e Ali Ekbar Seidi-ye Sircânî, Neşr-i Peykân, çap-i pencom, Tehran, 1997, 340, 358, 500-512, 551-552, 643; Ahmad Kesrevî, *Tarih-e Meşrute-ye İran*, Negâh, Tehran, 2006, s. 106, 116-120, 128-130, 181-183, 200.

²⁰ Kermânî, *age.*, s. 278; Kesrevî, *age.* s. 213, 218; Meşrutiyet az Zebân-e Takizâde be kuşes ve pejuhes-e Mahmud Torbeti-e Sencâbî, Hezâra-ye Sevvom-e Andişe, Tehran, 2020, s. 70.

²¹ Kesrevî, *age.*, s. 216-218; Edward Granville Browne, *Enkelab-e İran, Ez Sal-e 1905 Ta 1909*, Tercome ve Hevâşi Ehmed Pejuh (Mobeşer Homâyun), Kânun-e Marefat, Tehran, 1960, s. 132-134, 137-138; Tefreşi-ye Hüseyinî, *age.*, s. 79-81.

Rusların Azerbaycan'daki baskısını söz konusu anlaşmanın sonucu olarak zikretmektedir.²²

Diğer bir sorun ise, Meşrutiyetin ilanından sonra özellikle Kânûn-ı Esâî metninin yazılıp tamamlanması esnasında alimler arasında çıkan anlaşmazlıktı. Şeyh Fazlullah Nuri (1844-1909)'nin önderliğindeki "Şeriatçı" bazı ulema, Kânûn-ı Esâî'nin bazı ilkelerine muhalefet ettiler. Saray da bu fırsatı kullanarak meşrutiyetçi ulemaya yaklaşıp onları destekledi.²³ Nihayet meclis ile saray arasındaki mesafenin açılmasının ardından meclis binası 23 Haziran 1908'de Muhammed Ali Şah'ın emri ve Rus Liahov komutasındaki Kazak kuvvetleri tarafından topa tutularak kapatıldı.²⁴ Kesrevî'nin ifadesine göre, "Meşrutiyet ve meclis iki yıllık direnişten sonra çöktü".²⁵ Tahran'da Millî Meclis'in topa tutulmasından sonra Meşrutiyet liderlerinin kimisi öldürüldü, kimisi sürgüne gönderildi. Bazıları da yabancı elçiliklerde oturma eylemi yaptı veya kaçtı. Ancak Tebriz'de "Meşrutiyet Mücahitleri" istibdat güçlerine karşı zor şartlar altında direnişi sürdürdüler.²⁶ Öte yandan, aylar önce 1907 anlaşmasıyla ülke, Rus ve İngiliz nüfuz alanlarına paylaşıldığından iki ülke askeri güçlerini Azerbaycan ve Ahvaz'a sevk etmişlerdi.²⁷ Jön Türklerin önderliğinde II. Osmanlı Meşrutiyeti, İran Meclisi'nin topa tutulmasından bir ay sonra 23 Temmuz 1908/ 23 Cemaziyelahir 1326'da ilan edilmişti.

²² Kesrevî, *age.*, s. 477.

²³ Kesrevî, *age.*, s. 307-309, 331, 392; Haşem Mohit-e Mafi, *Mokeddemat-e Meşrutiyet*, be Kuşeş-e Mecid Tefreşi ve Cevâd Cânefedâ, Enteshârat-e Ferdosi- Elmi, Tehran, 1984, s. 313-316, 338-342; Muhammed Mehdi Şerif-e Kâşani, *Vakeâte Etfâkiye der Ruzegâr*, celd-e 1, be Kuşeş Measure Etfâkiye (Nezâm Mâfi) ve Sirus Sedvendiyân, Neşr-e Tarih-e İran, Tehran, 1983, s. 146 ve 156.

²⁴ Browne, *age.*, s. 189, 192, 203-206; Tefreşi-ye Hoseynî, *age.*, s. 85, 100, 104, 111-112. Vladimir Platonovitch Liakhov (1869-1919), Muhammed Ali Şah Kaçar'ın emriyle Ulusal Meclis'i kapatan İran Kazak Tuğayı'nın yedinci Rus komutanıydı. Liakhov, Çarlık Sarayı tarafından İran'a gönderilmişti ve Muhammed Ali Şah Kaçar'ın saltanatı sırasında, Kazak kuvvetlerinin Merkez Tuğayının komutasını üstlenmişti. H. 1326 senesi Cemâziyelevvel'in 22'sinde Muhammad Ali Şah Kacar tarafından Tahran'a askeri vali olarak atandı. Cemâziyelevvel'in 23'ünde Muhammed Ali Şah'ın emri ve şahın hizmetinde olan Sergei Markovic Shapshal'ın tavsiyesi üzerine Ulusal Meclisi bombaladı. Kazak birliği, İran ve Çarlık Rusyası arasında yapılan bir anlaşmanın ardından Nasirüddin Şah Kaçar'ın isteği üzerine H. 1296'da kurulan özel bir askeri kuvvettir. Kazak Tümeni, onlarca yıl İran'ın en önemli askeri gücü olmuştur ve İran tarihinde önemli bir rol oynamıştır.

²⁵ Kesrevî, *age.*, s. 653.

²⁶ Tefreşi-ye Hoseynî, *age.*, s. 116, 119, 123, 128, 133, 139-140; *Ketâb-e Nârençi: Gozâreşha-ye Siyâsi-ye Vezâret-e Hârece-ye Rusiye-ye Tezâri Derbâre-ye Enkelâb-e Meşrute-ye İran*, celd-e 1, be Kuşeş ve Virastâri-ye Ehmed Beşiri, Neşr-e Nur, Çâp-i Dovvom, Tehran, 1988, s. 245, 249-250, 256-257 263; Şerif-e Kâşani, *age.*, s. 189-191, 194-196, 199-201.

²⁷ Tefreşi-ye Hoseynî, *age.*, s. 68.

Osmanlı'da I. ve II. Meşrutiyet

XIX yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı siyasal ve fikri alanında Tanzimat siyasetini eleştiren Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın liderliğinde ortaya çıkan grup "Yeni Osmanlılar" olarak isimlendirilmişlerdir. Yeni Osmanlılar, Tanzimatçıları Avrupa medeniyetinin sömürgeci yönünü fark etmemekle ve Osmanlı kültürünü İslam hukukunun ilkelerini dikkate almadan zayıflatmakla eleştirdiler. Onlara göre Tanzimatçılar sadece görünüşte Batı medeniyeti yanlılarıydı. Çünkü onlar Avrupa medeniyetinin ruhunu, yani hüriyetçi eğilimleri ve parlamenter sisteminin bu medeniyetteki konumunu yeterince anlamamışlardı.²⁸ Yeni Osmanlılar, Tanzimat ricalinin şeriatın sınırlandırılmasına yol açan uygulamalarını eleştirdiler ve onlar parlamenter sistemi tesis etmek için İslam fıkhnının gözardı edilemez ve tamamlanmamış bir kaynak olduğuna inanıyorlardı. Yeni Osmanlı tebasının siyasi ve içtimai hukuk açısından bir olmasını, bir kânûn-ı esâî hazırlanması ve meşrutî bir sistemle Osmanlı Devleti'nin istibdatına son verilmesini istiyorlardı.²⁹

II. Abdülhamit, Osmanlı tahtına oturduğunda (1876) devlet mali açıdan çok kötü durumda ve Balkanlar'daki ayaklanmalar nedeniyle dış güçlerin baskısı altındaydı. Meşrutiyeti ilan edeceğine dair Mithat Paşa ile anlaşarak kardeşi Sultan V. Murat'ın yerine tahta geçti. Bu sebeple 23 Aralık 1876'da Kanun-i Esasi ilan edildi³⁰ ve 19 Mart 1877'de meclis açıldı. Ama bu esnada başlayan Osmanlı-Rusya savaşı (1877-1878) Osmanlı'nın ağır mağlubiyetiyle sonuçlandı. Savaşı sonuçlandıran Ayastefanos Antlaşması (1878)'nin taşıdığı ağır şartlar, mecliste milletvekilleri arasında şiddetli tartışmalara sebep olmuş; hatta bazı milletvekilleri hükûmete ve saltanat makamına ağır eleştiriler yöneltmişlerdi. Ayrıca, Osmanlı Devleti Rusya'ya yenildikten sonra siyasal bir kriz içinde bulunurken Hristiyan azınlıkların temsilcileri Osmanlı çıkarlarını değil, özerklik, bağımsızlık ve kendi dillerinin resmî olarak tanınması gibi etnik taleplerini düşünmekteydi. Son olarak, Sultan Abdülhamit geçici olarak 13 Şubat 1878'de Meclis'i tatil etti; ama bu tatil çok uzun sürecekti.³¹

Mayıs 1889'da, Askeri Tıp Okulu'ndan bir grup öğrenci, Osmanlı'nın kurtuluşu düşüncesiyle ve Kanun-i Esasi'nin iadesi hedefiyle "Osmanlı İttihat ve Terakkî Cemiyeti'ni" kurdular. Bu cemiyet sonraları "İttihat ve Terakkî" olarak

²⁸ Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi*, 25. Bs., İletişim, İstanbul, 2017, s. 13.

²⁹ Wayne S. Vucinich, *Tarih-e Emperaturi-ye Osmani*, Tercome Soheyl Azeri, Ketabfuruşi-ye Tehran bâ Hemkâri-ye Entesârat-e Ferânklin, Tebriz, 1967, s. 107; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, VIII. Cilt, 6. Bs., Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2007, s. 210.

³⁰ Sina Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi 1789-1980*, (1. Cilt), Yenigün Haber Ajansı, İstanbul, 1997, s. 47- 48.

³¹ Ziya Nur Aksun, *II. Abdülhamid Han*, 3. Bas., Ötügen, İstanbul, 2017, s. 173- 176.

bilinecekti.³² Bu derneğin üyeleri 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanına kadar inişli çıkışlı pek çok mücadele verdiler. Sultan bu derneğin faaliyetlerinden haberdar olduktan sonra kimileri tutuklandı, kimileri de Avrupa'ya kaçtı.

Jön Türkler olarak adlandırılan İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin üyeleri, iktidarı ele geçirmek için Ağustos 1896'da İstanbul'da başarısız bir girişimde bulundular. Bu sonuçsuz saldırı, farklı siyasal yöntem ve ideallere sahip üyeler arasında ayrışma ve bölünmeye neden oldu.³³ 1908'de Jön Türkler Hareketi'ne bağlı bazı subaylar, Rus ve İngilizlerin Osmanlı içişlerine müdahalesine itiraz ederek hükûmete karşı silahlı kalkışma başlattılar. Sultanın isyanı bastırması için görevlendirdiği Şemsi Paşa, isyancılar tarafından öldürüldü ve birçok asker de isyancıların saflarına katıldı. İsyancılar, Makedonya'nın kontrolünü ele geçirdikten sonra hükûmeti, İstanbul'u ele geçirmekle tehdit ettiler.

Ayaklanmanın yayılmasından sonra, "İttihat ve Terakkî Komitesi" faaliyetlerini açığa vurdu ve 1876 yılındaki Kânûn-ı Esâsî'nin iadesi talebini ilan etti. En sonunda sultan, 23 Temmuz 1908 tarihinde Kanun-ı Esâsî'nin ilanını kabul etti. Bu tarihten itibaren Osmanlı yönetimi, meşrutiyet sistemini ve parlamento denetimini resmen kabul etti³⁴ Hablü'l-Metin Gazetesi, Jön Türklerle bağlı subayların isyanı başlattıkları tarihten Meşrutiyet'in ilanına kadar olan olayları Royters'ten alarak özet şeklinde yansıtmıştır.³⁵

31 Mart (13 Nisan 1909) İsyanı

Kânûn-ı Esâsî'nin yürürlüğe konulup Aralık 1908 tarihinde yapılan ilk seçimde İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin listesinin mecliste büyük çoğunluğu kazanarak zafer kazanmasının ardından İslamcı gruplar, Jön Türkler aleyhinde şiddetli bir saldırı kampanyası başlattılar. İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin muhalifî olan İttihat-ı Muhammedî Cemiyeti lideri olan Derviş Vahdeti, Jön Türkler'in liderliğindeki Meşrutiyet Hükûmeti'ni gayri meşru olarak nitelendirdi. Jön Türk hükûmetini de Dehriyun/Materiyalist bir hükûmet ilan ediyordu ve ona göre bu hükûmette İslam usulünden haber yoktu. İttihat-ı Muhammedî Cemiyeti, Meşrutiyet Hükûmeti ve İttihat ve Terakkî Cemiyeti'ne karşı düzenlediği mitingden sonra askerler ve medrese talebelerinden çok sayıda taraftar elde etmişti. Nisan 1909'da büyük bir ayaklanma çıktı. İsyancılar

³² *Osmanlı*, 2. Cilt (Siyaset), Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 401-402; İlber Ortaylı - Erol Şadi Erdoğdu, *İttihat ve Terakkî*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2016, s. 31-33.

³³ Vucinich, *age.*, s. 118-119.

³⁴ *age.*, s. 122; Stanford j. Shaw ve Ezel Kural Shaw, *Târih-i Emperâtur-i Osmâni ve Türkiye-yi Cedid*, Tercome Mahmud Ramazânzâde, c. 2. Muâvinet-i Ferhengi-yi Âstân-i Kuds, Meşhed. 1991, s. 453-454; Akşin, *age.*, s. 62.

³⁵ *Hablü'l-Metin*, "Telegrafat-e Royters Race be Osmanı", 5 Recep 1326, s. 3.

meclisin önünde toplanıp meşrutiyete karşı olduklarını bildirdiler. İstekleri; sadrazamın, harbiye nazırının, meclis başkanının ve İttihat ve Terakkî'ye bağlı yüksek memurlar ve mebusların görevden alınıp sürgün edilmeleri ile şeriatın yeniden icraya konulmasıydı. Meclise saldırıldı, bu esnada birkaç can kaybı yaşandı. İsyancılar, İttihat ve Terakkî Cemiyeti'ne bağlı bazı subayları öldürdüler ve cemiyete bağlı gazete bürolarını yağmaladılar. İttihat-ı Muhammedî Cemiyeti yayın organı olan "Volkan" gazetesi, Kânûn-ı Esâsî'nin yürürlükten kaldırılması ve meclisi feshetmesi için sultana çağrıda bulundu.³⁶

İttihat ve Terakkî Cemiyeti, isyanı bastırmak için Selanik'te bir ordu tertip edip gönderdi. "Hareket Ordusu" olarak adlandırılan bu ordu 24 Nisan 1909'da İstanbul'a geldi ve ayaklanmayı bastırdı. Kısa zamanda durumu kontrol altına aldı. Meclis-i Mebusan toplanarak Sultan Abdülhamit'in azline karar verdi. Bunun için Şeyhülislâm'dan da fetva alınmıştı. Abdülhamit Selânik'e sürgüne gönderildi ve kardeşi Mehmed Reşad (V. Mehmed) Osmanlı tahtına oturtuldu.³⁷

Buraya kadar anlatılanlara dayanarak İran ile Osmanlı Meşrutiyeti'ni karşılaştıracak olursak aşağıdaki sıralanacağı gibi ortak yönlerin bulunduğunu söyleyebiliriz:

a) Her iki ülkede çeşitli sebeplerden dolayı meclis tatil edilmiştir.

b) Her iki ülkede meşrutiyetçiler, meclisin kapatılmasından sonra siyasal ve örgütsel faaliyetten vazgeçmemiş, içeride ve dışarıda faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.

c) Muhalefetteki "İttihat-ı Muhammedî Cemiyeti"nin meşrutiyete karşı tavrı ile II. Abdülhamit'i destekleyici söylemleri ve uyguladığı yöntemler, İran'da meşrutiyete karşı olan ve Muhammed Ali Şah'ı destekleyen "Şeyh Fazlullah Nuri" liderliğindeki İranlı şeriatçıların söylem ve yöntemleriyle benzerlikler göstermektedir. İran ve Osmanlı meşrutiyetçiliği arasındaki benzerlikleri ifade

³⁶ Nâder Entehâbî, *Din, Devlet ve Teceddod der Torkiye*, Hermes, Tehran, 2013, s. 164-168; Stanford j. Shaw ve Ezel Kural Shaw, *age.*, s. 472-476; Dovletâbadî Yehyâ, *Heyât-i Yehyâ*, Cilt 3, Enteserat-e Ferdosi, Çap-i Çaharom, Tehran, 1983, s. 77-81. 31 Mart (13 Nisan 1909/22 Rebiü'l-evvel 1327) ayaklanması, Tebriz'deki meşrutiyetçi hareketin bastırılmasıyla aynı zamana denk gelmişti. Muhammed Ali Şah, 31 Mart ayaklanmasından kendi lehine yararlandı. Nitekim Tebriz'deki Meşrutiyetçileri bastırmakla görevli olan Aynu'd-devle'ye 25 Rebiülevvel 1327/16 Nisan 1909 tarihinde çektiği telgrafta 31 Mart ayaklanmasına işaret etmişti. Aynı zamanda Osmanlı daki şeriatçılar ve meşrutiyet karşıtlarıyla gönül birliği edip meşrutiyeti "anarşi ve batıcılık" ve "küfür yasası" ile eşit gördüğünü belirtiyordu (*Ruż Şomâr-e Mubâsereye Tebriz ve iâdeye Meşruta Ber Asas-e Asnad-e Monteşer Naşode*, be Kuşş-e Saccâd camşidiân ve Nâder Parvâneh, Safir-e Ardehâl, Tehran, 2016, Belge No. 125, s. 252-253).

³⁷ Nâder Entehâbî, *Din, Devlet ve Teceddod der Torkiye*, s. 164-168; Kemal Haşem Karpat, *Tarih-e Mohteser-e Torkiye: 1800-2012*, Tercome Hasan Sâdegiyân ve Mostefâ Moherremi, Elmi ve Ferhengi, Tehran, 2020, s. 101; Dovletâbadî, *age.*, s. 82-90.

ederken ilginç olan bir diğer konu da İran'da ilk parlamentonun faaliyet döneminde (1906-1908), 1907'de şeriatçılar ve monarşistler, meşrutiyete karşı çıkmak için “Encümen-i Âl-e Muhammed” (Âl-e Muhammed Derneği) adlı bir dernek kurmuş olmalarıdır. 31 Mart isyanı sırasında da böyle bir dernek ve muhalefet görülmektedir.³⁸

d) Jön Türkler veya İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin 1909'ta meşrutiyeti yeniden tesis etmek için İstanbul'a yönelik askeri operasyonu ile “Azerbaycan Mücahitlerinin” Tebriz ve Tahran'daki askeri mücadeleleri arasında da büyük benzerlik bulunmaktadır.

Hablü'l-Metin'in II. Osmanlı Meşrutiyeti'nin zaferine yönelik haberlerini verdiğinde yukarıda saydığımız ilk üç olay, İran'da gerçekleşmişti. Yalnız dördüncü madde kalmıştı. Öyle görünüyor ki Hablü'l-Metin İstanbul'un Hareket Ordusunca ele geçirilmesi haberlerini vermesindeki amacı, İran meşrutiyetçilerine moral vermek ve meşrutiyetin yeniden ilan edilebileceğine bir örnek sunmaktı.

İranlı Meşrutiyetçilerin Osmanlı Meşrutiyetçileriyle İlişkisi

İran'ın seçkinleri ve aydınları Osmanlı'daki meşrutiyet hareketlerini ve Jön Türkler'in faaliyetlerini yakından takip etmekteydiler. Bu iddianın en önemli göstergesi, Osmanlı'daki meşrutiyetle ilgili gelişmelerin İran matbuatında, kitap ve gazetelerde çokça yer almasıdır. Örneğin, meşrutiyet olaylarının yakından şahidi olan Hüseyin-e Tefreşi'nin kitabı, bunlardan birisidir. Tefreşi, "Ruzname-yi Ehbar-i Meşrutiyet ve İnkılab-i İran" (Meşrutiyet Haberleri ve İran İnkılabı) adlı kitabında 12 Ocak 1908 yılı olaylarıyla ilgili Osmanlı Meşrutiyeti ile ilgili gelişmelere yer vermiş ve 31 Temmuz 1908 olaylarıyla ilgili Osmanlı'da Meşrutiyet'in ilan edilmesi ve Osmanlı'nın Tahran Sefaretinin meşrutiyete destek vermesi konularını anlatmıştır.³⁹ Osmanlı Meşrutiyeti'ni İran'a yansıtan bir başka risale de Hacî Zeynalâbedin Merâğeyî'nin "Seyahatname-yi İbrahim Beyg" isimli risalesidir. Zeynalâbedin Merâğeyî, İstanbul'da yaşıyordu ve eserini de orada neşretmişti. Risalenin önemli kısmı, meşrutiyet konusunda İranlıların aydınlatılmasına tahsis edilmiştir. Diğer bölümlerde yandaş bir üslupla Osmanlı II. Meşrutiyeti anlatılmıştır. Merâğeyî, Tahran'ın ele geçirilmesinden önce Osmanlı'da meşrutiyetin ilanı ve olumlu etkisini vurgulayarak, meşrutiyete muhalefeti bırakmaları için Muhammed Ali Şah'ı ve İran müstebitlerini iknaya çalışıyordu.⁴⁰ Merâğeyî, 31 Mart 1909

³⁸ Encumen-i Âl-e Muhammed hakkında bk. Şerif-e Kâşanî, *age.*, s. 146; Dovletâbadî Yehyâ, *age.*, Cilt 2, s. 160.

³⁹ Hoseynî Tefreşi, *age.*, S. 70 ve 153.

⁴⁰ Merâğeyî, *age.*, s. 721-722.

ayaklanmasını ve Jön Türklere bağlı kuvvetlerin İstanbul'u ele geçirmesi, Meşrutiyet muhalefetine bastırılması ve Abdülhamit'in devrilmesini harikulade büyük bir olay olarak değerlendirerek bu olaydan duyduğu sevinci yansıtıyordu.⁴¹ Yine Osmanlı'daki bu gelişmelerin İran'a olan olumlu etkisini vurgularken şöyle yazıyordu: "İran Meşrutiyeti'nin Osmanlı (Meşrutiyetini) manevî olarak desteklediği gibi Sultan Abdülhamit'in devrilmesi de İran'ın diktatör şahının devrilmesi zamanının geldiği konusunda İranlıları teşvik ettiği bilinmelidir".⁴²

Meşrutiyet Hareketi sırasında İran'da bulunan İngiltereli Edward Browne da bu hususta şöyle yazmıştı: "Temmuz 1908 Türkiye'nin muzaffer devrimi, İran'ın devrimci liderlerini cesaretlendirdi".⁴³ E. Browne kitabının bir başka yerinde "Türk Gençleri"nin İran Meşrutiyetçileri'ne duyduğu sempatiden bahsederek Jön Türkler'in İran siyasi haberlerini endişe ve ilgiyle takip ettiğini söylemiştir.⁴⁴

Bazı meşrutiyetçilere göre, Osmanlı elçisi Şemseddin Bey'in de İran'ın meşrutiyetçi liderleriyle yakın bağları vardı. Küçük Göç sırasında, Meşrutiyetçiler şahtan taleplerini formüle ederken, Şemseddin Bey, mütehasşınlerin taleplerine bir madde eklenmesinde, kamu yararını korumak için bir "adliye mahkemesi" (Ulusal Danışma Meclisi) kurulmasında etkili olmuştur.⁴⁵

İran Millî Meclisi topa tutulup (23 Haziran 1908) meşrutiyetçilerin yerlerinden edilmesinden sonra İstanbul'a giden ve "Encümen-i Saadet"te fikri ve siyasal faaliyetini devam ettiren Meşrutiyetçi Yahyâ Dovletâbadî, kitabında; "Osmanlı Meşrutiyeti'nin zaferinden sonraki dönemde İstanbul'da yaşayan İranlı Meşrutiyetçilerin "İttihat ve Terakkî Cemiyeti" ve "Osmanlı Meclis-i Mebûsanı" ile yakın ilişkilerinin olduğunu söylemektedir. İran ve Osmanlı hürriyetçilerinin işbirliği içinde olmaları ve Muhammed Ali Şah'ın devrilerek Tahran'ın ele geçirilmesi için hazırlanan kuvvetlerin takviyesine ilişkin aralarında bir sözleşme yapıldığından bahsetmektedir.⁴⁶ Dovletâbadî kitabında

⁴¹ *age.*, s. 763.

⁴² *age.*, s. 762.

⁴³ Browne, *age.*, s. 259-260.

⁴⁴ *age.*, s. 260.

⁴⁵ Kenmânî, *age.*, s. 357-359, 377; Dovletâbadî, *age.*, Cilt 2, s. 19-25.

⁴⁶ Dovletâbadî, *age.*, s. 68, 75, 101, 103, 110; Başka kaynaklarda da İranlı meşrutiyetçiler ile İttihat ve Terakkî Cemiyeti arasında bir bağlantıdan söz ediliyor. Orneğin Bk. *Zendeği-ye Tuşânî: Hâterât-e Seyid Hasan Takizâde*, be kuşes-e İrec Efşâr, Elmî, Tehran, 1989, s. 106-108; Kerim Tâher Zâde-ye Behzâd, *Kyam-e Azerbaycan Der İnkêlâb-e Maşrutiyet*, Muhammed Hoseyn İkbâl ve Şorekâ, Tehran, 1953, s. 363.

ayrıca Nisan 1909'da kendisinin yakından tanıklık ettiği Osmanlı Meşrutiyeti'ne karşı isyan ve İstanbul'un ele geçirilmesiyle ilgili olayları anlatmaktadır.⁴⁷

Osmanlı II. Meşrutiyet'i konusunun, bazı İranlıların Meşrutiyet'in şeri olup olmadığı sorularına karşı meşrutiyetçi Nefes ulemasının göndermiş olduğu cevabi telgraflarında da konu edildiği görülmektedir. Onlar meşrutiyeti, yeni çağın gerekleri, İslam tesislerinin korunması, ülkenin gelişmesi ve yabancıların hegemonyasına karşı bir araç gibi kabul etmekte; Osmanlı Meşrutiyeti'ne sempatiyle atıfta bulunup onu İslam ve Müslümanlar için bir nimet ve gurur olarak görmekteydiler.⁴⁸

Diğer taraftan, İran Meşrutiyeti de Osmanlı matbuatında yer alıyordu. Özellikle 1908'de II. Meşrutiyet ilan edilip Abdülhamit'in sansürünün kaldırılmasından sonra Osmanlı basını, İran Meşrutiyet İnkılabı olaylarını yakından izlemeye başlamıştı. Bu arada dönemin en önemli ve İttihat ve Terakkî Cemiyeti'ne yakın olan "Tanin" ile İslamcı "Beyanü'l-Hak" gazeteleri, İran Meşrutiyetçileri ve liberalistlerinden övgüyle söz ederek desteklemişlerdi.⁴⁹ Tanin'de yer alan (1 Ağustos 1908 yıl, Nu 4) "Dün ve Bugün" başlıklı makalede İran Meşrutiyetçilerinin istibdada üstün gelmesi dileği dile getiriliyordu. Bu gazete çeşitli yazılarında İran Meşrutiyetçilerinin Tahran'da Osmanlı Elçiliği'nde toplandıklarını bilgilerini yayımlıyor, Tebriz Meşrutiyetçilerinin dayanışmasını destekliyor ve hatta "İran'da Azadlık Cihadı" adlı makaleyle Tahran'ın ele geçirilmesini İstanbul'un ele geçirilmesi ile mukayese ediyordu.⁵⁰

İran ve Osmanlı meşrutiyetçilerinin ortak bağına gösteren bir diğer husus da İran'ın Osmanlı güçleri tarafından işgali sırasında "İttihat ve Terakkî Komitesi"nin üyelerinin bu işgale karşı çıkarak İran Millî Meclisi ve Tebriz Encümeni ile görüşmeleriydi. Ayrıca "İstibdad-i Sagîr" döneminde ve Azerbaycan mücahitlerinin istibdada karşı mücadelesi zamanı Osmanlı meşrutiyetçilerinden bir grup, Hoy şehrindeki mücahitlerin yardımına gelmişlerdi.⁵¹ Hablü'l-Metin ise Sultan Abdülhamit'in Muzafferüddin Şah'a gönderdiği ve İran'da Meşrutiyet'in uygulanmasına muhalefetini bildiren mektubuna vurgu yapıyordu. Aynı zamanda İran'da Meşrutiyetin ilan edilmesini Türk meşrutiyetçilerinin moral ve motivasyonunu olumlu etkilediğini yazıyor ve

⁴⁷ Dovletâbadî, *age.*, Cilt 3, s. 77-90.

⁴⁸ Şerif-e Kâşanî, *age.*, s. 245; Seyid Muhammed Esgerî, *Âbund Horâsânî der Conbeş-e Meşrutiyet bâ Seyrî der İẓâb Olbâtaye Ayetollâh Şeyh Muhammed Bâker Behâri*, Ettlâat, Tehran, 2013, s. 111-112.

⁴⁹ Nadir Entehâbî, *Nasionalizm ve Teceddod der İran ve Torkiye*, Negâre-ye Âftâb, Tehran, 2011, s. 206.

⁵⁰ Entehâbî, *age.*, s. 205-207.

⁵¹ Kesrevî, *age.*, s. 494, 496.

kendi iddiasını kanıtlamak için Türk meşrutiyetçilerinin İran Millî Meclisi ve Tebriz Eyalet Encümeni'ne göndermiş oldukları tebrik mektuplarına işaret ediyordu.⁵²

II. Meşrutiyet'in Kalküta Hablü'l-Metin Gazetesi'ndeki Yansımaları

23 Haziran 1908'de Muhammed Ali Şah'ın emriyle İran Millî Meclisi binası topa tutuldu ve bu olaydan sonra meşrutiyetçilerin liderleri ya katledildi ya sürgün edildi veya yerlerinden edildiler. İran'da Millî Meclis'in topa tutulup kapatılmasından bir ay sonra, 23 Temmuz 1908'de İran'ın komşusu Osmanlı'da II. Meşrutiyet ilan edilmişti. Osmanlı'da meşrutiyetin ilanından on bir gün ve İran Meclisi'nin topa tutulmasından kırk gün sonra, aynı zamanda Azerbaycan mücahitlerinin Tebriz'de istibdada karşı savaştığı günlerde, Hablü'l-Metin 5 Recep 1326/3 Ağustos 1908 tarihli "İstiklal-i Saltanat-i Aliyye-i Osmanî der Saye-i Meşrutiyet"⁵³ Ya Terakki-i İslam ve İslamiyân Umûmen/ استقلال سلطنت عليه عثمانیه در سایه مشروطیت (یا ترقی اسلام و اسلامیان عموماً)⁵⁴ başlıklı başyazısında İran'da Meşrutiyetin yeniden uygulanması konusundaki umutlarını dile getirmişti. Ayrıca Muhammed Ali Şah'ın Millî Meclis'i topa tutmasını göz önüne alarak, Osmanlı II. Meşrutiyetinin de sona ermesinden duyduğu endişesini dile getirerek Sultan Abdülhamit'i Meşrutiyet'i koruma yeminini bozmaması ve onu çiğnememek konusunda uyarmaktaydı. Meşrutiyet'in ilgasının zararlı sonuçlarını bildirerek, meşrutiyetin zaruret ve faydalarını anlatmakta, Sultan Abdülhamit'in kendisinin yanında altı yüz yıllık Osmanlı sülalesinin bekâsı için de hükûmetin meşrutiyete geçmesinin dönemin gereksinimi olduğunu ve İslam monarşisi ve hilafetinin, meşrutiyetin tesisi ile meşrutiyet kazanıp güçleneceğini yazmaktaydı. Meşrutiyet ile Osmanlı'nın hayatta kalmasının umulabileceğini ve bundan sonra Avrupa'nın, Osmanlı üzerinde baskı yapamayacağını ve bu imparatorluğun topraklarını bölemeyeceğini ifade etmekteydi.⁵⁵ Daha sonra Osmanlı'daki gelişmelere ve Osmanlı Ordusu'nun meşrutiyetçileri katletme emrine itaat etmemelerine değinerek, İran Meşrutiyetçileri'ne ve özellikle Azerbaycan Mücahitlerine seslenmekte ve şunları yazmaktaydı: "Genel olarak İranlılar, gayretli gençlerimiz ve Azerbaycanlı kardeşlerimiz bilmelidirler ki, Osmanlı Meşrutiyeti'nin İranlı müstebitlerin belini kırdığı ve ordunun istibdat düzenlerinden dönmesi, manevi gücünüzü artırmış; Osmanlı ordusunun

⁵² *Hablü'l-Metin*, 5 Recep 1326, s. 1-2.

⁵³ Yüce Osmanlı Devlet Bağımsızlığı Meşrutiyet'in Gölgesinde

⁵⁴ Ya Genellikle İslam ve İslamcıların İlerlemesi

⁵⁵ *Hablü'l-Metin*, 5 Recep 1326, s. 1-2.

harekatı, İran ordusunun da sizin emrinize itaat etmesi için bir örnek olacaktır".⁵⁶

Söz konusu makalenin devamında, İran'ın siyasal ve sosyal hareketleri ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki bağlantıya ve iki komşu Müslüman ülkenin karşılıklı etkileşimine değinerek İran Meşrutiyetçi Mücahitlere hitaben, "*Hicri 1324'teki sizin meşrutiyetiniz Osmanlı meşrutiyetçilerinin moralini kuvvetlendirdiği gibi, şimdi Osmanlı meşrutiyetçileri, meşrutiyetlerini (1908) elde ettikleri için, sizin moralinizi güçlendirdiler*" diyordu. Ayrıca, devamında "*böyle bir felaketle (Meclis'in topa tutulması ve meşrutiyetçilerin şah ve saray tarafından öldürülmesi) karşılaşmamak için, iyi olurdu ki İranlı meşrutiyetçiler de Osmanlı meşrutiyetçileri gibi bareket etsin ve askeri güçlerini kendi saflarına çeksinler*" uyarısında bulunuyordu. Hablü'l-Metin, "*Jön Türkler orduyu kendi saflarına çekmeselerdi, kolay ve güvenle kazanamayacaklardı*" diye açıklama yaparak İranlı Meşrutiyetçiler için çıkış yolunun, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Türk adaları gibi, orduyu kendi saflarına çekmek ve bir "millî ordu" kurmayı düşünmekte buluyor; askerinin eksikliğini Meşrutiyetçilerin istibdada karşı mücadeledeki zayıf yönleri olarak görüyordu.⁵⁷

Yukarıdaki makalenin devamında Hablü'l-Metin, Meşrutiyet Dönemi'nde Osmanlı topraklarını, İranlı meşrutiyetçilerin hedeflerine ilerlemede en iyi merkez olarak nitelendirmekteydi. Osmanlı siyasi sisteminin meşrutiyete dönüşmesi, Irak-ı Arap'taki İranlı meşrutiyetçilerin çalışmaları için en iyi fırsat olarak görüyor ve İran'daki meşrutiyetçilere "*bu kritik zamanda Hakk'ın eli sizindedir ve Osmanlı Meşrutiyeti sizin için "görünmeyen bir gaybî yardım" ve "beklenmeyen bir güç"tür*" diye sesleniyordu. Diğer taraftan İran'da Meşrutiyetin feshedilmesine ve istibdadın yeniden gelmesine neden olan etkenlerin Osmanlı İmparatorluğunda tekrarlanmaması için Osmanlı Meşrutiyetçi'lerini de uyarmaktaydı. İran'da Meşrutiyet sisteminin yıkımına değinerek, Sultan Abdülhamit'ten Meşrutiyet'in ve Osmanlı Meclis'i'nin bozulmasının önlenmesini istiyordu. Yazının sonunda ise Hablü'l-Metin gazetesi ve "İran Meşrutiyetçi Milleti" adına, Osmanlı sultanına meşrutiyeti ilan ettiği için teşekkür ve Osmanlı meşrutiyetçilerini tebrik ediyordu.⁵⁸

Hablü'l-Metin 24 Ağustos 1908 tarihinde, Osmanlı'da Meşrutiyet'in ilanına ilişkin, Osmanlı Meşrutiyeti'nin otuz bir yıl önce yazıldığını ve yakında uygulanacağını yazıyor ve meşrutiyetin ilanını Osmanlı sultanı ve milleti için bir nimet olarak değerlendiriyordu. Muzaffereddin Şah'ın yükseldiği meşrutiyet bayrağının, onun beceriksiz halefi Muhammed Ali Şah tarafından

⁵⁶ Aynı yer, s. 2.

⁵⁷ Aynı yer.

⁵⁸ Aynı yer.

devrilmesinden ve onun bir meşrutiyetçi katliamı gerçekleştirmesinden üzüntü duyulduğunu belirtiyordu. Hablü'l-Metin, Millî Meclis'in topa tutulması ve Tahran'daki temsilcilerinin katledilmesi karşısındaki eylemsizliğinden dolayı İran milletini de kınamakta ve üzüntülerini dile getirmekteydi. Muhammed Ali Şah ve Rus Liahov'un emriyle parlamentoyu yok eden ve meşrutiyetçileri katleden İran Kazakları'nı lanetlemekte Osmanlı hükûmetinin Meşrutiyetçileri katletme emrine uymayan ve Meşrutiyet saflarına katılan Osmanlı milletini ve askerlerini ise övmekteydi.⁵⁹

Hablü'l-Metin 26 Aralık 1908 tarihli “Birbirine Karışmış Hüzün ve Sevinç” başlıklı başyazısında İran'da Millî Meclis'in topa tutulmasından sonra Muhammed Ali Şah'ın otoriter yönetimini anlatmakta ve aynı zamanda meşrutiyetin ilanından sonra Osmanlıların kutlamalarını yansıtmaktaydı. Gazete, millet haklarının ihlalini, Millî Meclis'in yıkılmasını, Rus Liakhov'un duruma hakim olmasını, özgürlüğü seven gençlerin katledilmesini, meşrutiyetçi alimlerinin tutuklanıp sınır dışı edilmesini ve İran'da istibdad yönetimini eleştirmekteydi. Sonra “halkın milli iradesini ve tüm siyasi haklarını elinden alan ve şeriat adına şeriatın kökünü baltalayan; “ülkenin mizacını ayarlamak” adına hükûmeti ve milleti yok eden, basını yasaklayan, haberleşmeyi kesen, “hak sözü”nü küfürle eş tutan, “adalet ve eşitlik”ten, meşrutiyetten söz etmeyi şeriata ve ülkenin tabiatına aykırı olduğunu söyleyen ve İran halkının haklarını çiğnemek için Rus ordusunu davet eden ve böylece “gayret ve hak arama” düşüncesinin ülkenin bu bölgesinden diğer bölgelerine yayılmasını diye “Azerbaycan'ın gayretli kısmını” onlara teslim etmeyi kabul eden istibdattan bahsetmekteydi. Sonra milletin Muhammed Ali Şah'ın zulmüne karşı eylemsizliğini ve ortaya çıkan durumu kınamaktaydı.⁶⁰ Ardından Osmanlı Meşrutiyeti'nin ilan edilmesine değinip, Osmanlı'nın durumuyla ilgili yazarken şu ifadeleri kullanmaktaydı: “*Bu günlerde Osmanlı hükûmeti ve halk bir sevinç halinde birleşti, sultan halka evladı ve onun tebaası ona “nazik baba” gibi bakmaktadır, sultanın buhurunda meclislerini açıyorlar; meclisin açılışıyla ilgili sultanın yaptığı açıklama okunmakta ve Osmanlı halkının “yaşasın Sultan, yaşasın özgürlük ve eşitlik” çığlığı dünyada yankılanmaktadır.*” Hablü'l-Metin bu konuya devam ederek, İranlıların Osmanlı Meşrutiyeti'nin ilanından ve Osmanlı milletinin sevincinden memnun olduklarını ve “Osmanlı Kardeşleri”nin meşrutiyetini düşmanların komplo ve tehlikelerinden korumasını ve bu “İslami saltanat”ın müslümanlar için istikrarlı olmasını Allah'tan niyaz ettiklerini yazmaktaydı.⁶¹ Sonra İran ve Osmanlı

⁵⁹ Aynı yer, s. 8.

⁶⁰ *Hablü'l-Metin*, 26 zikade 1326, s.1.

⁶¹ Aynı yer s. 1-2.

Devletleri'nin iki sultanının performansını karşılaştırarak Muhammed Ali Şah'ı da şöyle eleştirmektedir:

“Görünüşe göre bu dönemde İranlıların zihninde hüznün ve neşe gerçeği iç içe geçmiş durumdadır. Garip ve tuhaf bir dönemdir: Bir sultan meşrutiyet gerçeğine katılarak meclis binasını onarmak üzere cömertçe cebinden harcıyor, bir sultan da Meşrutiyet İslam'ın ruhuna karşıdır diye tüm muhalif ulemayı kendi batıl hayallerini desteklemek için rüşvetle kandırıyor.”

Yazının devamında kendi yurttaşlarına İran'ın siyasi gelişmelerinin mutlu sonunu güvenle ilan etmeyi ve İranlıları “hak arama”dan vazgeçmemeye, umutsuzluğu bırakmaya ve eylemsizlikten çıkmaya çağırmakta ve "Azerbaycan Ordusu"nun Settar Han komutasında Tahran'a hareket ettiğini görmek istediğini belirtmektedir.⁶²

Hablü'l-Metin, 8 Mart 1909'da Türkçe yayınlanan Servet-i Funun gazetesinden, Osmanlı Meclisi'nin açılışı hakkında Sultan Abdülhamit'in konuşmasıyla ilgili bir notu tercüme ederek tam haliyle yayınlamıştı. Bu konuşmanın bir bölümünde padişah, ülkeyi Kânûn-ı Esâsî'ye göre yönetmek konusunda ciddi ve geri dönülmez bir kararlılığa sahip olduğunu beyan etmekteydi.⁶³

İstanbul'un Ele Geçirilmesi ve Hareket Ordusu'nun Tahran'ın Fethi İçin Örnek Olması

Hablü'l-Metin 19 Nisan 1909 tarihli “Osmanlı Devrimleri” başlıklı başyazısında, 31 Mart Ayaklanmasına değinerek İran ve Osmanlı meşrutiyetindeki benzer olayları anlatmaktaydı. İran'da Meşrutiyet beyannamesi sabote edildikten sonra istibdat kuvvetleri tarafından komplo kurulduğu gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nda da meşrutiyeti isteyerek kabul etmeyen istibdat kuvvetleri, geçmişte Jön Türkler ve İttihat ve Terakkî Cemiyeti mensuplarına karşı sabote, fitne ve düşmanlık yapmışlardır sözleriyle muhalefet eylemlerini anlatmaktaydı. Ayrıca İran istibdat taraftarlarını takip eden Osmanlı istibdat taraftarlarının “meşrûa bâzî” oyunu başlattığını ve Meşrutiyet'e ve “Jön Türkler”e karşı şeriatı kullanmayı amaçladıklarını yazmaktaydı. Makale şöyle devam ediyordu:⁶⁴

“Osmanlı Meşrutiyet muhalifleri “Serbestî” gazetesi editörü Hasan Fehmi'nin öldürülmesiyle halkı İttihat ve Terakkî'ye karşı kışkırtıyorlar, İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin kuvvetleriyle çatışıp, Sadrazam, Harbiye Nazırı ve Meclis Başkanı, İttihat ve Terakkî Cemiyeti'ne bağlı subay ve milletvekillerinin görevden alınmasını, şeriat esaslı kanuni düzenlemeler yapılmasını talep ediyorlardı. Adliye nazırı ve Jön Türklerden bazıları

⁶² Aynı yer, s. 2.

⁶³ *Hablü'l-Metin*, 1327, 15 Sefer, s. 14-15.

⁶⁴ *Hablü'l-Metin*, 27 Rabiul evvel 1327, s. 1-2.

öldürüp, bazılarını da hapse attılar. Selanik'teki İttihat ve Terakkî Cemiyeti liderleri, istibdadın eski ilkeleri yeniden tesis etme ve meşrutiyetten vazgeçme girişimlerini öğrendiklerinde, Meşrutiyet karşıtı isyancılara karşı ve Meşrutiyete uygun bir sistem kurmak için Üçüncü Ordu İstanbul'a hareket etti.”

Hablü'l-Metin, Meşrutiyet muhaliflerinin ayaklanması haberlerini verdikten sonra, dünyadaki siyasi analistlerden alıntı yaparak, sultanın askeri güçlerinin kontrolü ele geçirmeye çalıştığını ve olayların gidişatının bunu onayladığını, eğer sultan bunu başarsa, Meşrutiyetin kaldırılması ve siyasi sistemin eski ilkelerine döneceğini yazıyordu. Hablü'l-Metin devam ederek, Jön Türk subaylarının sultan tarafından görevden alınmalarının, istibdad cephesinin kuvvet bulması, sultanın isyancılara sevgi izharı ve İttihat ve Terakkî muhalifi gazetenin yazı işleri müdürünün saltanat mezarlığına defnedilmesi gibi gelişmeleri dünya siyasi analistlerinin iddialarına delil olduğunu söylemekteydi.⁶⁵

Hablü'l-Metin, Osmanlı Meşrutiyeti'nden sonra yaşananlar ve istibdad ile meşrutiyet cephesi arasındaki çatışmayı analiz ederken, ordu herhangi bir cepheye meylederse o cephenin galip geleceğini belirtmekte ve siyasi analistlere atıf yaparak hem Osmanlı milletinin, hem de ordunun İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin yanında yer alacağını, sonra da Edirne ve Selanik'te olan II. ve III. Osmanlı Ordularının İttihat ve Terakkî Cemiyeti'ne destek verirlerse Sultan ve İstanbul ordusunu bozguna uğratacaklarını söylemekteydi. Yine Osmanlı Devleti'nde iç savaş ve kaos tehlikesine karşı uyarıda bulunarak bu çatışmaların uzun süreli bir iç savaşa dönüşmeyeceği umidini ifade etmekteydi. Meşrutiyetin tesis edilmesinde ordunun müdahalesini de onaylayarak ordunun desteği olmadan milletin hiçbir şey yapamayacağını belirtmekteydi. Son olarak, İran Meşrutiyeti'ndeki olaylarla ilgili Osmanlı Meşrutiyeti olaylarından etkilenerek, İranlıların fırsatı kaçırmamalarını, Tahran'ı ele geçirerek istibdatçılardan kurtarmaları yönünde tavsiyede bulunmaktaydı.⁶⁶

Hablü'l-Metin bir sonraki sayısında 5 Rabiulahir 1327 tarihli “Tebrizde Ciğer Yakan Olaylar” başlıklı başyazısında (İstanbul'un Meşrutiyetçiler tarafından ele geçirilmesinden sonra), İran Meşrutiyetçilerinin Tahran'ı neden ele geçiremedikleri konusuna ilişkin “neden dikkat etmediler ve istibdad cephesine Tebriz'i kolaylıkla ve endişe duymadan kuşatma ve Mücahitlerin alanını daraltma fırsatı verdiler” diye şiddetle eleştiriyordu. Ayrıca Tebriz Mücahitlerinin zor koşullarından ve yiyecek eksikliğinden bahsederek İranlıları Tebriz halkının maddi ve insani yardımına koşmaya çağırıyordu.⁶⁷

⁶⁵ Aynı yer, s. 3.

⁶⁶ Aynı yer.

⁶⁷ *Hablü'l-Metin*, 5 Rabiul-sani 1327, s. 1.

12 Rebiüssani (veya Rebiulahır) 1327 tarihli 40. sayısının başyazısında, II. Osmanlı Meşrutiyeti'ne olan ilgisinin devamında, Osmanlı tahtına çıkması dolayısıyla Sultan V. Mehmet'i tebrik etmekte⁶⁸ ve aynı yazının devamında "İranlıların Milli Görevi" adıyla bir eleştiriye yer vermektedir. Buna göre Osmanlı Meşrutiyeti zamanı "İttihat ve Terakkî Cemiyeti"nin eylemlerinden etkilenerek İranlı Meşrutiyetçiler'in başarısızlığının nedeninin, merkezi bir liderlik ve "doğru program" eksikliği ve bundan dolayı Tebriz, Gilan, Bahtiyarî ve İran'ın diğer bölgeleri meşrutiyetçileri arasında birliğin olmaması ve birbirinin tamamlayıcısı olmadıklarından söz etmekteydi. Osmanlı Meşrutiyetçileri'nin başarılarını, İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin "doğru bir merkez ve mükemmel programlarının" bulunmasına bağlamaktaydı. İranlı meşrutiyetçi elitler de bir plan yapıp kararları tek bir noktadan ilan etselerdi, meşrutiyet güçleri dağılmayacak ve kazanabileceklerdi. Bir merkez ve doğru program olsaydı, Tebriz mücahitleri istibdat ordusu karşısında yalnız kalmayacaklardı. Tebriz Mücahitlerinin zor koşullar ve yiyecek kıtlığı altındaki on aylık direnişine değinip İran'ın diğer bölgelerindeki meşrutiyetçilere yardım eksikliğini eleştirerek "yiyecek kıtlığı olmasaydı şimdiye kadar bu yurdun mücahitlerinin istibdat güçlerini yeneceklerini" iddia etmekteydi.⁶⁹ Meşrutiyetçileri, tüm İranlı meşrutiyetçiler için bir "merkez nokta" oluşturmaya ve "doğru bir program" hazırlamayı düşünmeye çağdıktan sonra böyle bir adım atılmazsa, gelişmelerin geleceğinin endişe verici olacağını ve meşrutiyetçilerin beğeni ve görüş farklılıklarının yıkıma yol açacağını belirtmekteydi.⁷⁰ Meşrutiyetçiler harekete geçmezlerse ve Tahran'a askeri ilerleme sağlamazlarsa, iç savaşların İran'a yabancı müdahalesi için bahanelere yol açacağı, Meşrutiyetçi seçkinlere ve generallere seslenerek, Tahran'ın ele geçirilmesinin ertelenmesine karşı uyarıda bulunmakta ve Tahran'ın ele geçirilmesinde zaman kaybetmeyen "Gayretli Jön Türkler"ın örnek alınması gerektiğini belirterek meşrutiyetçileri Tahran'a ilerleme konusunda teşvik etmekte ve şöyle yazmaktaydı: "Korkan millet, yabancılar tarafından küçük düşürüldü. Eski İranlılardan bir kalıntı değil misiniz?... Nadir ve Safevi'lerin yanında sizin babalarınızdan başkaları mı vardı? Yemin ederim, ne kadar düşünseniz, işler o kadar zorlaşır; ne kadar korkarsanız, düşman size o kadar üstün gelir".⁷¹ Devamında Şii yetkililerden ve ulemeden siyasal durumu anlamalarını ve harekete geçmelerini istemekte ve böyle bir durumda Tahran'ın ele geçirilmesinin ve istibdadın geri püskürtülmesinin gerekli

⁶⁸ *Hablü'l-Metin*, 12 Rabiül-sani 1327, s. 1

⁶⁹ Aynı yer, s. 2.

⁷⁰ Aynı yer, s. 3.

⁷¹ Aynı yer.

olduğunu ve Osmanlı Meşrutiyetçileri gibi bitirmeleri gerektiği vurgusunu yapmaktaydı.⁷²

Hablü'l-Metin, 40. sayısında, Jön Türkler'in zorba güçler üzerindeki zaferi ve Osmanlı Meşrutiyetçilerinin İstanbul üzerindeki hakimiyeti, Osmanlı Şeyhülislam'ının Sultan Abdülhamit'i hükûmetten uzaklaştırmak için verdiği fetvayı ve onun meclisten çıkarılması ve Abdülhamit'in uzaklaştırılması ve yine V. Mehmed Reşad Efendi'nin onun yerine seçilmesiyle ilgili "Reuters"ın telgraflarını aktarmıştır.⁷³

II. Abdülhamit İstibdatı'nın Eleştirisi ve Jön Türkler'e Övgü

Hablü'l-Metin, Sultan Abdülhamit'in devrilmesinden sonra, "Kur'an-ı Mecid'e Yeminini Bozmasının Sonucu (veya Sultan Abdülhamit'in Akıbeti)" başlıklı bir makalesinde, Sultan Abdülhamit'in otoriter davranışını, örneğin, Meclis'in kapatılması (1878), Başbakan Midhat Paşa'nın sürgün ve sonra katledilmesi ve (31 Mart) Nisan 1909 ayaklanmasındaki dahlini eleştirmekte⁷⁴ ve şöyle yazmaktaydı: Jön Türklerin gayretli ve İttihat ve Terakkinin yetenekli üyelerinin zekice davranışı olmasaydı, Osmanlı Devleti uzun bir iç savaşa sürüklenecekti. Kargaşa, cinayet ve yağma öyle bir boyuta ulaşacaktı ki, halk bıķıp istibdat döneminin düzeninin yeniden kurulmasını isteyecekti. Meclisi suçlayarak tüm dünyada Osmanlı milletinin meşrutiyeti hak etmediğini göstermeye çalışacaklardı. Sultan Abdülhamid nifak çıkartmak için, Muhammed Ali Şah gibi, sahte din ulemasını şariatı kullanma oyununu oynamaya mecbur etti. İran Şahı gibi, İslamın yüzüne bir utanç lekesi konsun ve onun devamında İslam düşmanları da İslam dini adalet, insaf ve musavata karşıdır, desinler. Halbuki [meşrutiyet] İslam şariatına uygundur, ona karşı değildir.

Nisan 1909 katliamlarından Abdülhamit'i suçlamak için, Şeyhülislamın "*Abdülhamit'in Kur'an-ı Kerim'e biat yeminini iblal ettiğini, masum insanların katledilmesine ve kan dökülmesine neden olduğuna*" dair vermiş olduğu fetvaya istinat ederek "*Meşrutiyetçiler sultanın kontrolünü ele alır almaz, Meşrutiyet karşıtlarının isyanının sona erdiğini*" yazmaktaydı. Bu isyan ve muhalefetlerin Sultan Abdülhamit'ten başka bir kaynağı olsaydı, bu kadar çabuk çözülmesi mümkün olmazdı. Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasını ve ülkenin yıkılmasını onun hükûmetinin bir sonucu olarak değerlendirmekte ve bitmemiş olan Hicaz demiryolu projesini onun tek olumlu hareketi gibi değerlendirmekteydi. O, sarayın geniş ve uzun teşkilâtını ve muazzam masraflarını vurgulayarak, Sultan

⁷² *Hablü'l-Metin*, 12 Rabiüs-sani 1327, s. 3.

⁷³ Aynı yer, s. 22-23.

⁷⁴ *Hablü'l-Metin*, 17 Rabiüs-sani 1327, s. 21.

II. Abdülhamit'i ve onun hareketlerini Osmanlı ülkesi ve halkının sefaletinin sebebi olarak zikretmekteydi.⁷⁵

Hablü'l-Metin gazetesi, Sultan II. Abdülhamit'in Meclis'in kapatılmasındaki (1878) eylemine değinerek, Osmanlı'nın ilk parlamentosunun Japon Meclisi'yle neredeyse aynı zamanda kurulduğunu belirttiikten sonra tüm Japon ilerlemelerinin kaynağının bu meclis olduğunu yazmaktaydı:

“Osmanlılar otuz yıl önce parlamentonun gölgesinde ilerlemiş olsaydılar, bugün Japonya'dan çok gelişmiş olacaktı. Çünkü Osmanlı'nın “bilim ve medeniyet” tarihi ve ilerleme için araç ve zeminleri vardı, ancak Japonya reform ve modernleşmeyi sıfırdan ve eli boş başlattı. Abdülhamit, I. Osmanlı Meşrutiyeti'ni yıkmasaydı ve özgürlük savaşçıları sürgün edip öldürmeseydi, ne Osmanlı dağılırdı ne de bu büyük İslam ülkesinin itibarı kaybolurdu. Şimdi Japonya'nın Doğu'daki bugünkü yüksek konumunu Osmanlı Batı'da kazanmış olacaktı.”

Hablü'l-Metin devamında şöyle söylüyor: “*Sultan Abdülhamit, II. Meşrutiyet'ten sonra meşrutiyet isyancılarına karşı başarılı olsaydı, bu İslami Saltanatın ortadan kalkması çok uzun sürmezdi.*”⁷⁶ Yazının sonunda Hablü'l-Metin, Jön Türkler'e ve Selanik'in İttihat ve Terakkî Cemiyeti üyelerine, İstanbul'a hakim olmalarında ve meşrutiyetin yeniden kurulmasında gösterdikleri ustalık ve zamanında hareket için teşekkür etmekteydi. Cemiyet müdahalede biraz gecikseydi Abdülhamit işi ele alacaktı ve iş meşrutiyetçilerin elinde kalmayacaktı. Hablü'l-Metin, İttihat ve Terakkî üyelerinin Sultan Abdülhamit'in görevden alınması ve Sultan V. Mehmet'in yeni Osmanlı sultanı seçilmesi konusundaki eylemlerini de övmekteydi.⁷⁷

Sonuç

Bu makalede, Kalküta'da yayınlanan Hablü'l-Metin Gazetesi'nin 1908 Osmanlı Meşrutiyeti'nin ilanı ve ardından İstanbul'un Jön Türklere bağlı askeri güçler tarafından ele geçirilmesi haberlerini yansıtmaya amacının ne olduğu sorusuna cevap bulmaya çalışılmıştır. Makalede yukarıdaki soruya cevap olarak iki ülkenin siyasi gelişmelerini karşılaştırmak için önce Meşrutiyet'in ilanından (1906) önce ve sonra İran'ın siyasi atmosferine açıklık getirilmiş, diğer taraftan II. Meşrutiyet'ten önce ve sonraki (1908) Osmanlı'nın en önemli siyasi gelişmeleri ele alınmıştır.

İran ile Osmanlı'daki gelişmelerin karşılaştırılması sonucu gelinen kritik nokta, İran Meclisi'nin Muhammed Ali Şah'ın emriyle topa tutularak kapatıldığı

⁷⁵ Aynı yer.

⁷⁶ Aynı yer, s. 22.

⁷⁷ *Hablü'l-Metin*, 17 Rabiüs-sani 1327, s. 22.

ve meşrutiyetçi mücahitlerin istibdat cephesine karşı silahlı mücadele ettiği bir zamanda, komşu Müslüman ülkede meşrutiyetin ilan ediliyor olmasıdır. Bu durumda Meşrutiyetçi gazete Hablü'l-Metin, Osmanlı Meşrutiyeti'ne sempatiyle bakmakta; çünkü Osmanlı'da meşrutiyetçilerin başarısını, İran'daki istibdat cephesinin hareket alanını daraltmanın ve meşrutiyet hareketini desteklemenin bir aracı olarak görmekteydi. Diğer yandan, iki ülkenin siyasi gelişmelerinin birbirinin aynası olabileceğine inandığı için İran'daki Meşrutiyet'in ihlaline işaret ederek Jön Türkleri de uyarılmış olmaktadır.

Bu konuda kısaca, Hablü'l-Metin'in 1908 Osmanlı Meşrutiyeti'nin ilanı haberlerini yayımlama amacının, İran'daki baskı ortamını kırmak ve İranlı meşrutiyetçileri motive etmek olduğunu söyleyebiliriz. Osmanlı'da Meşrutiyet'in ilanı nedeniyle yaşanan şenlikleri yansıtarak İranlılar arasında bir teşvik duygusu yaratmayı hedeflemiş olduğu görülmektedir. Nitekim meclisin kapanmasından sonra onların hareketsizliğini de kınamaktaydı.

Gazetenin değerlendirmesine göre Osmanlı meşrutiyetinin zaferine karşılık, İran'daki yenilginin sebebini ordunun geri durmasına bağlamakta ve Osmanlı Meşrutiyetçilerine eşlik eden subayları da övmekteydi. Osmanlı Meşrutiyetçileri, özellikle İttihat ve Terakkî'nin program ve faaliyetlerine dayanarak, İran Meşrutiyet sürecini eleştirmektedir. Meşrutiyet'e askeri desteğin olmaması, İttihat ve Terakkî benzeri program ve teşkilatlanmanın yetersizliği İran'da Meşrutiyet sürecinin eksiklikleri olarak nitelendirmektedir.

Hablü'l-Metin'in İran Meşrutiyet Hareketi ile Osmanlı Meşrutiyet Hareketi'ni karşılaştırma temelinde belirttiği eksiklikler önemlidir ve doğrulanabilir, çünkü plan ve organizasyon eksikliği ve zaferden önce ve sonra oyların dağılması İran Meşrutiyeti'nin temel eksiklikleri ve zorlukları arasındaydı.

Son olarak, Hablü'l-Metin, "Hareket Ordusu"nu ve İstanbul'un Jön Türkler'e bağlı birlikler tarafından işgalini, İranlı meşrutiyetçi mücahitlerin acil eylemine bir model olarak sunmakta, Tahran'ın ele geçirilmesinin gerekliliğini vurgulamaktaydı. Öyle görünüyor ki Sultan Abdülhamit'in devrilmesine yol açan Hareket Ordusu'nun İstanbul'a müdahale ve hakimiyeti haberinin yayılması, Tahran'ın mücahitler tarafından ele geçirilmesinde ve Muhammed Ali Şah'ın devrilmesinde etkili olmuştur.

Özetlenecek olursa, Hablü'l-Metin'in Osmanlı Meşrutiyeti ve Hareket Ordusu'nun müdahalesiyle ilgili haberlere bu derece önem verip yayımlamasının amacının İran'da meşrutiyet hareketini canlandırmaya yönelik olduğu ve meşrutiyetçi mücahitleri direnişe ve Tahran'ı ele geçirmeye yönelik motive etmek için bir araç olarak kullanmak olduğu söylenebilir.

Kaynaklar

Sürelî Yayınlar

- Hablü'l- Metin* (1318) 28, Muharrem.
----- (1319) 28, Recep.
----- (1321) 18, Rebîü'l-evvel.
----- (1321) 16, Cemaziyülevvel.
----- (1323) 29, Ramazan.
----- (1324) 3, Recep.
----- (1324) 24, Recep.
----- (1324) 17, Ramazan.
----- (1324) 23, Şevval.
----- (1324) 21, Zilkade.
----- (1325) 8, Rebîü'l-evvel.
----- (1325) 15, Rebîü'l-evvel.
----- (1325) 5, Cemaziyülevvel.
----- (1325) 26, Cemaziyülevvel.
----- (1325) 2, Recep.
----- (1326) 5, Recep.
----- (1326) 26, Recep.
----- (1326) 2, Ramazan.
----- (1326) 12, Zilkade.
----- (1326) 26, Zilkade.
----- (1327) 15, Safer.
----- (1327) 27, Rebîü'l-evvel.
----- (1327) 5, Rebîü's-sânî.
----- (1327) 12, Rebîü's-sânî.
----- (1327) 17, Rebîü's-sânî.
----- (1327) 27, Cemaziyülevvel.

Kitaplar, Makaleler ve Tezler

- (1988) *Ketâb-e Nârenci: Gozâreşhâ-ye Sîyâsi Vezârete Hârece-ye Rusiye-ye Tezâri der Bâreye Enkelâb-e Meşrute-ye İnan* Cilt 1, be Kuşuş ve Virâstâri-ye Ahmed Beşiri, Neşr-e Nur, Çâp-i dovvom, Tehran.
- (1989) *Zendeği-ye Tuşânî: Hâterât-e Seyid Hasan Takizâde*, be kuşuş-e İrec Efşâr, Elmî, Tehran.

- (1999) *Osmanlı 2. Cilt (Siyaset)*, Ed. Güler EREN, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- (2016) *Ruż Şomâr-e Mubâsereye Tebrîz ve iâdeye Meşruta Ber Asas-e Asnad-e Monteser Neşode*, be Kuşes-e Saccâd camşidiân ve Nâder Parvâneh, Safir-e Ardehâl, Tehran.
- (2020) *Meşrutîyet az Zebân-e Takîzâde* be kuşes ve pejuhes-e Mahmud Torbeti-e Sencâbî, Hezâra-ye Sevvom-e Andişe, Tehran.
- ÂDEMİYET Feridun (1972) *Endişey-i Tarakki ve Hükûmet-i Kânun*, harezmi, Tehran.
- (1973) *Makâlat-i Tarihi*, Şebgir, Tehran.
- (1983) *Emîr-i Kebîr ve İran*, Harezmi, Çap-i Heftom. Tehran.
- AKŞİN Sina (1997) *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi 1789-1980*, (1. Cilt), Yenigün Haber Ajansı, İstanbul.
- AKSUN Ziya Nur (2017) *II. Abdülhamid Han*, 3. Bas., Ötüken, İstanbul.
- ATUK Volkan (2020) *Osmanlı Devleti ve İran'da Ulemanın Meşrutîyet Algısı*, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 75, Sayı 2, s.437-461.
- BROWNE Edward Granville (1950) *İnkelab-e İnan: Ez sal-i 1905 ta 1909*, Tercome ve hevaşi: Ahmed Peşuh (Mobeşşir Humayun). Kanun-i Merifet. Tehran .
- DOVLETÂBÂDÎ Yehyâ (1982-1983) *Hayât-i Yehyâ*, Cilt 2 ve 3, Çap-i Çâharom. Entesârati Ferdosi, Tehran.
- DÜNBLÛ Abdurrezzâk Beyg (2004) *Maâsir-i Sultâniye (Tarih-i Cenghâ-yi İnan ve Rus)*, Teshih ve Tehşiye-ye Gulâm Hoseyin Zergeri Nijad, Moessese-yi Entişârat-i Ruznâme-ye İnan, Tehran.
- ENTEHÂBÎ Nâder (2013) *Din, Devlet ve Teceddod der İnan ve Türkiye*. Hermes, Tehran.
- (2011) *Nasionalizm ve Teceddod der İnan ve Türkiye*, Negâre-yi Âftâb, Tehran.
- ESĞERÎ Seyid Muhammed (2013) *Âbund Horâsânî der Conbes-e Meşrutîyet bâ Seyrî der İzâbul-Hatâ-i Ayetullâh Şeyb Muhammed Bâkir Bahâri*, İtilâat, Tehran.
- ETİMÂDÛS-SALTANA Mohehmed Hasan hân (1970) *Sadruttevarîb*. Tashih ve Tahşiye Mehemed Moşiri, Vehid, Tehran.
- FARAJÎ Mehdî (2014) *Olgu-ye Eslâb ve Nosâzi-e İnan-e Doreye Kâcar az Manzar-e Monaverolfekrâne İnanî-e Hend Bâ Takîye Ber Ruznâme-ye Hablül- Metin-e Kalkate(1313-1346 H)*, Doktora Tezi, Guruh-e Târih, Dâneşgade-ye Adebîyyât, Dâneşgâh-e Şahid Beheştî, Tahrân.

- (2020) *Hablü'l-Metinve Tarakkiye Iran: Negâbi Entekâdî Ber Râbkârhâ-ye Ruznâme-ye Hablü'l- Metin-e Kalkate Der Hozye Ulum-e Cadid ve Taelim ve Tarbiyet-e Umumî*, Nakd-e Farhang, Tahran.
- (2020) *Nakde Hoviyet-e Mellî ve Iraniyyet-e Morede Taerif-e Ruznâme-ye Hablü'l- Metin-e Kalkate Ber Esâs-e Pârâdaym-e Modernistî-ye Mellîgarâyî, Câmae Pajubî-ye Farbangî, Sâl-e Yâzdehom, Şomâre-ye Çahârom*.
- (2021) *Roykerd-e Ruznâme-ye Hablü'l- Metin-e Kalkate Be Makule-ye Dolet ve Kânun-e Asâsî-ye Maşrute; Bâ Tekid Ber Dore-ye Tadvin-e Motemmem-e Kânune- Asâsî, Dolet Pejubi, Sal-e Haftom, Şomâre-ye 26*.
- HÂVERÎ-YE ŞÎRÂZÎ Fezlullâh ibn Abdul-Nabi (2001) *Târih-i Zulkarneyn*, Cilt 1 ,Vezâret-e Ferheng ve Erşâd-e Eslâmi, Muze ve Merkez Esnâd Mecles-e Şurâ-ye Eslâmi, Tehran.
- HAZRATÎ Hasan – MOLLÂYÎ TEVÂNÎ Alirezâ (2008) *Meşrute-ye İran ve Osmani: Berresiy-e Tatbiki*, Moessesey-e Tahkikât ve Tovsee-ye Ulum-e Ensâni. Tehran.
- HEDÂYET Rezâkolihân (1960) *Rovzatussefâ-ye Nâseri*, Cilt 9, Entesârate Ketâbfuruşihâye Merkezî-Piruz, Heyyâm, Kum.
- KARAL Enver Ziya (2007) *Osmanlı Tarihi*, VIII. Cilt, 6. Bs.,Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- KARPAT Kemal Haşim (2020) *Tarih-e Mohteser-e Türkiye: 1800-2012*, Tercome Hasan Sâdegiyân ve Mostafâ Moherremi, Elmi ve Ferhengi, Tehran.
- KERMÂNÎ Nâzem-ol Eslâm (1997) *Târih-e Bidâri-ye Irâniyan*, 3 cilt, Be Ehtemâm-e Ali Ekbar Seidi-ye Sircâni, Neşr-i Peykân, çâp-i 5. Tehran.
- KESREVÎ Ahmad (2006) *Tarih-e Meşrute-ye İran*, Negâh, Tehran.
- KURTULUŞ Rıza (2010) *1906-1911 Iran Meşrutiyet Harreketinde Osmanlı Etkisi*, Doktora Tezi, Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü Ortadoğu Siyasi Tarihi ve Uluslararası İlişkileri Anabilim Dalı, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- MARDİN Şerif (2017) *Türk Modernleşmesi*, 25. Bs., İletişim, İstanbul.
- MEKKÎ Hoseyin (1377) *Zendegâni Mirzâ Teki han Emîr-i Kebîr*, elmi, çâp-i Sevvom, Tehran.
- MERÂĞEYÎ Hâcî Zeynalâbedin (2009) *Seyâbetnâme-ye İbrâhim Beyg*, be Kuşey-e M. E. Sepânlu, Âgeh, çâp-i sevvom, Tehran.
- METİN Celal (2006) *Türk Modernleşmesi ve Iran (1890-1936)*, Doktora Tezi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

- MOHİT-E Mâfi Haşem (1363) *Mukeddemât-i Meşrutiyet*, Be Kuş-e Mecid Tefreşî ve Cavâd Cânfeda, Enteşarat-e Ferdosi- Elmi, Tehran.
- ORTAYLI İlber - ERDİNÇ Erol Şadi (2016) *İttihat ve Terakî*, İnkılâp, İstanbul.
- REİSNİYÂ Rehim (1995) *İran ve Osmâni der Âstane-yi kern-i Bistom*, c. 1. Sotude, Tebriz.
- ROVŞENÎ ZEFERÂNLU Kudretullâh (1975) *Emîr-i Kebîr ve Dârul-Funun (Mecmue Hetâbebe-ye İrân Şode der Kitabhâne-yi Merkezî ve Merkez-i Esnâd-e Dâneşgah-e Tehran)*, Enteşarat-i Ketâbhane-yi Merkezî ve Merkez-i Esnâd-e Dâneşgah-i Tehran. Tehran.
- SADRÎ Manizheh (2012) *İran Yenileşme Hareketlerinde Osmanlı Etki ve Katkısı*, Doktora Tezi, Tarih Anabilim dalı, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- SÂSÂNÎ Hân Melik (1959) *Siyâsetgerân-i Dovre-yi Kâcar*, Bâbek- Hidâyet, Tehran.
- ŞARİFÎ Şirin – ZERGERÎ NEJÂD Kolâmhuseyn – FORUZEŞ Sinâ (2016) Berresî-ye Haml ve Nakl Der Dorân-e Kâcar ve Taesir-e Ân Ber Tecâret, Ber Asâs-e Mondaracât-e Ruznâme-ye Hablü'l- Metin-e Kalkate, *Pajobeşnâme-ye Târih*, Sâl-e 11, Şomâre-ye 44, s.79-99.
- ŞERİF-E KÂŞÂNÎ Muhammed Mehdî (1983) *Vâkeât-i İttifâkiyye der Ruzgâr*, c. 1, be Kuş-e Mensur-e Ettehâdiye (Nezâm Mafi) ve Sirus Sedvendiyân, Neşr-i Târih-i İrân, Tehran.
- SHAW Stanford j. – KURAL SHAW Ezel (1991) *Târih-i Emperâtur-i Osmâni ve Türkiye-ye Cedid*, Tercome Mahmud Ramazânzâde, Cilt 2. Muâvinet-i Ferhengi-yi Âstân-i Kuds, Meşhed.
- TÂHER ZÂDE-YE BEHZÂD Kerim (1953) *Kyâm-e Azerbaycan Der İnkêlâb-e Maşrutiyet*, Muhammed Hoseyn İkbâl ve Şorekâ, Tehran.
- TÂLBOF Abdorrehim (1356) *Kitâb-e Ahmed*, ba Mukeddeme ve Hevaşi-ye Bâker Momenî, Şebgir, Tehran.
- TEFREŞÎ-YE HOSEYNÎ Seyid Ahmed (1972) *Ruznâme-yi Ehbâr-i Meşrutiyet ve Enkelâb-e İrân*, Be Kuş-e İrec Efşâr. Emir Kebir, Tehran .
- VUCİNİCH Wayne S. (1967) *Tarih-i Emperaturi-ye Osmani*, Tercüme Soheyl Azeri, Ketabfuruşi-ye Tehran bâ hemkâri-ye Enteşarat-e Frânklin, Tebriz.
- YEZDÂNÎ Sohrâb (2020) *Mocâbedân-e Meşruta*, Ney, Tehran.
- ZERİNEBAF Fariba (2008) From Istanbul to Tebriz: Modernity and Constitutionalism in the Ottoman Empire and Iran, *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, Volume 28, No. 1, s.154-169.

İnternet Kaynakları

KURTULUŞ Rıza (2020) Mirza Takî Han, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Elektronik Versiyon* <https://islamansiklopedisi.org.tr/mirza-taki-han> (Erişim Tarihi: 14 Aralık 2023).

Ekler⁷⁸

﴿ حرايئين كلكته ﴾ ﴿ ولا ذنه دار اويوات مشركين اند ﴾ ﴿ قيمت اشراك ﴾
 مديكل كالج استريت نمبر ﴿ بدل اونه اخبار مشركي گرفته ميشود ﴾ سالانه شش ماهه
 نامۀ مهندسه
 H.A.S.U.I. DABHU OFFICE
 Medical College Gen.
 CALCUTTA.
 ﴿ كليه امور ادارہ ﴾ ﴿ مدير كل مؤيد بالاسلام است ﴾ ﴿ هر دوشنبه طبع ﴾
 و سه شنبه توزيع ميشود ﴿ يوم دوشنبه ﴾
 ۱۲ رويہ — ۷ رويہ ﴿ ايران کو اقتباسان ﴾ ﴿ قرآن — ۲۰ قرآن ﴾
 ﴿ عثمانی کو مصر ﴾ ﴿ عبيدي — ۵ عبيدي ﴾
 ﴿ ارويا و چين ﴾ ﴿ قرآنك — ۳۰ قرآنك ﴾

﴿ في انباري نازہ طهران ﴾ ﴿ تلکراف روتر ان ليدون يوم آگست ﴾
 اقبال مشروطيت عثمانی قراری عتلیسی در اعالی طهران
 ايما نموده خوف انقلاب جديد در بين است زايد برسد
 فر که ناب از طيفه چهار بوده اند در سزات گرامی
 عالی پشاهنده شده طالب انده داران را نورا می نمایند
 ﴿ استقلال سلطنت عالیہ عالیہ ﴾ ﴿ در سایه مشروطيت ﴾
 ﴿ يا ترق اسلام و اسلاميان عموماً ﴾
 بزرگترین انقلابی که در قرن واقع شده و اثرات بسیار عمده بر عوالم سیاست ادا شده و عاقل مشروطيات
 سلطنت عالیہ عالیہ است که بزرگترین و معتدترین
 اسلامي و اسلامی بوی زمین میباشد پس از مشروطيه شدن
 ایران غالب پیشاپیش را دیده این بود که اثرات مشروطيت این سعادت اسلامی

ولی بنده (ولوق نوریه تدویر) اثرات طیبیه و موافق اکوتیه که عین قدرت در آسیا فراهم کرده وفتاح
 ماسم جمع ابرام کرده است. ایران که مشروطه بوده و حلواهد بود، بلکه بعد از این همه سونتری یک و صد
 ریشه مشروطيت در خاک باک ایران حکم ترا خواهد کرد و بد خصوصاً حالا که معتدترین سلطنت اسلامی مشروطه
 شده و سلطان معظم الشانف اعلی حضرت سلطان عبدالحمید خان در حضور شیخ الاسلام قرآن گرفته
 و مشروطيات قسم یاد نموده است. مقام ملیح اعلی حضرت سلطان عبدالحمید خان یا آن خلافت
 عثمانی در سالان بالا از آن است که مانند محمد علی شاه جوانی در ترک بی تجربه مصروع مخالف الحواص
 مخالف از مخالف قرآن حمید فرماید. چه اگر جلین شود خالق بر مقام ملیح خلافت عثمانی او میرسد. گذشته
 بر این شیخ سلطان در قطار او این رجال یا سیاست جلیز بنیان لیبیت و در تکر دانسته که اقتضای زمان و عثمانی
 سلسله مناصد اسباب این خاندان سلطنتی بنظر سلطنت

Ek-1. Kalküta Hablü'l-Metin Gazetesinin 5 Recep 1326/3 Ağustos 1908 Tarihli "İstiklal-i Saltanat-i Aliyye-i Osmanî der Saye-i Meşrutiyet Ya Terakki-i İslam ve İslamiyân Umûmen" başlıklı başyazısı.

⁷⁸ Eklerin kaynakları şunlardır: *Hablü'l-Metin*, 5 Recep 1326, 12 Rabiül-sani 1327, 27 Rabiül evvel 1327.

بارہ (۶۰) ۱
 سال شانزدهم
 منہ ۱۱
 نامہ مقدسہ
 Hablul Metin Office
 PRINTED AND PUBLISHED BY
 CALCUTTA

(کتابت امور ادارہ یا)
 ہر کل مؤید اسلام است
 من دو شنبہ ملیح
 و - شنبہ توزیع میشود
 ۲۲ رجب الثانی ۱۳۲۷ هجری

۱۲ روپیہ -- ۷ روپیہ
 ایران و افغانستان
 ۲۵ قران -- ۲۵ قران
 عثمانی و معترض
 ۳ عجمی -- ۳ عجمی
 اروپا و چین
 ۳۰ فرانک -- ۱۶ فرانک

سالہ ۱۳۱۱

تذکرہ مفصّل ادارہ
 (۳۰، طاق ۱۲ ع ۲)
 از طهران - جہلالتین - دستخط ایشاح با امان
 و مجلس شامدر، اخبارات وکلاء ملی شروع... کتابت
 و ترقی تبدیل، موقتاً مشارک السلطنت و زور خارجہ معین
 گردید (ضیاء)

سبب لاین
 خداوند رحمت کند سلطان عبدالمجید و قوت دہد
 جوان ترک و او، و سر استلال سرداران ملی ما خاصہ
 حضرت ستار خان و سایر تجامدین غیور تجریر بیفزاید،
 ولی عہد قدر دانیان باید بداندند کہ آجی دارندہ فر
 قزاقی قاهرہ ملی دارند و قزاقی قاهرہ جاریہ در
 کف ملت مایہ کا مشروطیت ایران نفع حاصل کند
 و ہرہ جوش نفع نقصان جوامعہ مد (مرد آسار بین
 مبارک بندہ است) حکما گفته اند من سرب المجرم
 جان و المادہ

جلسہ مہمانت مائوس
 علیحضرت سلطان محمد عجم
 ۱۲ رجب الثانی ۱۳۲۷

پس چشم ملاحظہ فرمودہ سرمشق حاصل نمودہ اند
 چون این مقام نامہ را در سلسلہ مشروطیت سلطنت
 یافتہ ہمارہ سلطنت شوروی را ناقص نگنواشد و ثابت
 امیدواریم بزرگترین سلاطین تاریخی عالم کہ مروت قوی
 و اتحاد و اتہام مسلمانان گردند بہتار آیند
 اعظم مزایای این سلطان عظیم اللہ از ہما حصول
 مشروطیت سلطنت و خلافت عثمانی است از دوی قوانین
 شرع ملہر اسلام جہ بر حسب قانون شرع حد انتخاب
 خلافت غیر منحصر اجماع است لازم است و عدج بد
 از سلاطین آل عثمان اجماع است سلطنت یافتہ، بلکہ
 اصول وراثت و ولعہدی بر اینکہ جمہالیہ سیاسیہ
 گردند، و پس از غلبہ و استغلاب سلطنت مسلمانان
 تمام مخالفت و ممالکت وی نمودہ اند
 ولی علیحضرت سلطنت محمد عجم بنابر اصول
 خلافت اولیہ اسلام و کلی تمام مسلمانان مہالی کہ عبارت
 از اعضای بلایند باجماع و اتفاق کہ ایقان را مخالفت
 و ممالکت مہالی نامزد نمودند،
 پس اولین سلطان و خلافت مشروطیت...
 باجماع است انتخاب شدہ علیحضرت سلطان محمد عجم

Ek-2. Kalküta Hablî'l-Metin Gazetesinin 12, Rebîü's-Sânî 1327 / 3 Mayıs 1909 Tarihli, Sultan V. Mehmed'in Tahta Çıkışına İlişkin başyazısı.

شماره ۳۸۸

سال شانزدهم

صنعة ۱۱

هو حيل التنى كانه كه
مدیر کل کالج استریت غیر
ولا فیه دار التوحید - شرکتین اند
بدل احوه العمار پیشکرفته میشود

۱۲ رویه ۷ - رویه ۷
۲۰ قرآن - ۲۵ قرآن
۵ عیدی - ۳ عیدی
۳۰ قرآنک - ۱۶ قرآنک

هو عاهد و برمه
هو ایزان و ائمانتاق
هو عثمانی و مصر
هو اردویا و جفک
هو روس و ترکستان

هو عاهد و برمه
هو ایزان و ائمانتاق
هو عثمانی و مصر
هو اردویا و جفک
هو روس و ترکستان

هو عاهد و برمه
هو ایزان و ائمانتاق
هو عثمانی و مصر
هو اردویا و جفک
هو روس و ترکستان

هو عاهد و برمه
هو ایزان و ائمانتاق
هو عثمانی و مصر
هو اردویا و جفک
هو روس و ترکستان

هو عاهد و برمه
هو ایزان و ائمانتاق
هو عثمانی و مصر
هو اردویا و جفک
هو روس و ترکستان

هو عاهد و برمه
هو ایزان و ائمانتاق
هو عثمانی و مصر
هو اردویا و جفک
هو روس و ترکستان

Khalid Muhsen Sultan
EDITORIAL MANAGER
CALCUTTA.

الملك

هو کلید امور ادارہ ما
مدیر کل مؤبد الاسلام است
هو دو شبہ طبع
و سه شبہ توزیع میشود
هو دو شبہ
۲۷ ربیع الاول ۱۳۲۷ هجری
هو مصادف با
۲۹ اپریل ۱۹۰۶ میلادی

هو در این جریدہ از هرگونه اخبار و وقایع سیاسی و سنی و دولتی و فوائد ملی بحث میشود
(مقالات عاملتمة مکتوب و در انتشارش اداره آزادست)

اقتضات عثمانی

(یا مروجیان مسندین)

این مسئله ظاهر بود که با آن سهولت قوی اتصرو
که مسندین عثمانی مشروطیت تمام شدند از بروز
قوی بود که جوانان ظهور ترک عتقا نمده شهود آوردهند
چون تمام مسندین از روسیه طلوع و رفعت بود
دالیان رموز را اعتماد و بشرف مشروطیت عثمانی
با این امنیت برفت و اگر بدقت ملاحظه شود هریک
سیصدی با درجه ملت و از آفت شور و جروش
به تمام طاهری فرد صمد کرده در خانه کاوشکی جای

جریدہ را هم طارفتدار حالات خود ساخته مردم را
برخلاف مؤسسن مشروطیت بر می انگیزند
جوانان ترک که کار وادین توان دیده و از حالات
خنده مسندین واقف گردیدند پروگرام جدیدی در
اسیلاحت لازمه و استحکام اساس پیش نموده و جدا تبدیل
کابینه را خواستند آنوقت مشقی الامرام گردیدند وزیر اعظم
و وزیر جنگ و رئیس مجلس بر حسب میل کینه اتحاد و
توق بقرور شد . مسندین ظاهر مشروطه خواه اگر چه
درین مخالفت اخیر هم شکست یافتند ولی نظر باسنادی که
بر برده دیده و در قوتشان ذائل نمگردند باقر جدا
مشغولی بکار شدند ایندهم از مسندین ایران سرمشق

Ek-3. Kalküta Hablül-Metin Gazetesinin 27 Rebiyülevvel 1327/19 Nisan 1909 Tarihli "Osmanlı Devrimleri" başlıklı başyazısı